



Högskolan Kristianstad
291 88 Kristianstad
044-20 30 00
www.hkr.se

Examensarbete

Hösten 2013

Läraryrket, AAU64L

Islam i religionsboken

– Hur har islam och muslimer skildrats i läroböcker i religionskunskap på gymnasiet?

Författare:
Håkan Yaglikcilar

Handledare:
Mats Bergenhorn

Examinator:
Zenita Johansson

Abstract

Syftet med detta examensarbete är att undersöka hur islam har skildrats och hur muslimer har porträtterats i läroböcker i religionskunskap för gymnasieskolan mellan åren 1994-2010. Vidare är syftet att se hur läromedlen stämmer in med teorin om Eurabien samt de analyser som Edward Said och Samuel Huntington gör. Till detta fogar jag aspekten huruvida skildringarna av islam och muslimer har förändrats över tid, gynnat eller missgynnat islamofobi samt vilka problem som läromedlen skapar för läraren. Metoden som jag använder mig utav är sakorienterad hermeneutik och urvalet är gjort för att få en så stor spridning som möjligt mellan olika författare under de årtal som undersökningen är avgränsad till. Den teoretiska grunden består av dels Edward Saids och Samuel Huntingtons analyser men även av Mattias Gardells, Andreas Malms och Mats Berghorns bidrag till vetenskapen. Resultatet av undersökningen visar på att muslimer i de äldre läroböckerna beskrivs som oförnuftiga, samtidigt som det finns beskrivningar av muslimen som en individ vars identitet är helt fylld av Koranen och islam. Vid sidan av detta går det även att se hur Gud görs främmande för kristna och judiska läsare genom en selektiv översättning av den muslimska trosbekännelsen. Kvinnoförtryck och fundamentalism görs i läroböckerna till centrala element av islam, men samtidigt finns det från 1997 och framåt i de undersökta böckerna uttryck av antiislamofobiska, antirasistiska och antikulturalistiska budskap. Läroböckerna kantas även av problematiska generaliseringar som ibland är positiva och ibland är negativa. Läroböckerna bekräftar dels Huntingtons teori samtidigt som de visar tecken på att de kan vara påverkade av Saids analys av orientalismen. Angående föreställningen om ett Eurabien finns det vissa delar av läromedlen som är i samklang med teorin. När det gäller läromedlens roll i skapandet eller motverkande av islamofobi var det en omöjlighet att ge ett svar på var läromedlen vilar då det finns ett flertal olika tendenser som pekar åt olika riktningar, men det är tänkbart att de både kan skapa och motverka islamofobiska åsikter. Vad som dock kan sägas är att de nyare läroböckerna innehåller färre negativa skildringar av islam och muslimer än de äldre läroböckerna.

Nyckelord: Islam, islamofobi, läromedel, muslimer, orientalism, civilisationernas kamp

Innehåll

1. Inledning	1
1.1 Syfte och frågeställningar	2
1.2 Metod och material	3
1.3 Forskningsläge	5
2. Teori och begreppsförklaring	10
2.1 Islamofobi, nationalism och rasism	10
2.2 Orientalism	14
2.3 Civilisationernas kamp	17
2.4 Kognitiva scheman	19
2.5 Läroplanen för de frivilliga skolformerna Lpf 94	20
3. Empirisk undersökning och analys av läromedlen	22
3.1 <i>Liv och mening: religionskunskap för gymnasieskolan 1994</i>	22
3.2 <i>Människan, livet och religionen: texter i religionskunskap för gymnasieskolan 1996</i>	26
3.3 <i>Religionskunskap för gymnasiet: A-kursen 1997</i>	27
3.4 <i>Livets kurs - stora boken 1998</i>	29
3.5 <i>Religion och sånt: religionskunskap kurs A 2000</i>	33
3.6 <i>Heliga skrifter: Om världsreligionernas urkunder 2002</i>	36
3.7 <i>Bok-och-webb religionskunskap A 2003</i>	38
3.8 <i>Söka svar: religionskunskap kurs A & B 2004</i>	40
3.9 <i>Din tro eller min? Religionskunskap för gymnasiet Kurs 1 2006</i>	43
3.10 <i>Religionskunskap A: En mosaik 2009</i>	45
4. Diskussion och slutsats	48
4.1 Hur skildras islam och hur porträtteras muslimen? Islamofobi eller antirasism?	48
4.2 Eurabien, Huntington och Said	51
4.3 Lärarens utmaning	53
4.4 Övrigt	53
5. Sammanfattning	54
Käll- och litteraturförteckning	56

1. Inledning

Vi lever i en tid där världen dels har blivit större i den bemärkelsen att människan (i alla fall en stor del av oss) kan resa vart hon vill, men även i en värld som har blivit mindre i det avseendet att avstånden inte har lika stor betydelse. Ett flyg från Kastrup Airport i Danmark och 12 timmar senare kan vi landa i Osaka i Japan. Nationernas gränser kan tänkas bli suddigare och mindre avgörande men ändå brinner nationalismens fackla starkt och den har utan tvekan en avgörande roll i människans avgränsning mellan ”vi” och ”de andra”.

Sverige har dock aldrig varit ett homogent land skulle jag vilja hävda, även om det finns de som skulle bestrida detta påstående (och med vilka jag gärna hade tagit den diskussionen i sådana fall), och idag menar jag att denna icke-homogenitet är i ständig debatt. Denna debatt förs i termer som antyder att det är en homogenitet som önskas, medan heterogeniteten som finns framställs som ett ”problem”. Samtalet om ”problemet” med heterogeniteten, eller ska jag säga ”mångkulturen” som är mer frekvent använt i den allmänna debatten, tar sig uttryck genom bland annat motståndet mot moskébyggen, påståenden som antyder att ”de andra” (invandrare) kommer och tar våra pengar, jobb och maten från våra pensionärer och de berövar oss friheten att ha pepparkaksgubbar i våra luciatåg på dagis till och med! Det är delar av den debatt som finns om ”problemet” med mångkulturaliteten, men låt oss inte glömma vilken kultur det oftast handlar om, för det är inte Coca Colan, Burger King eller Microsoft som är problemet i denna diskurs. Det är inte pizzan eller tacos som utgör ett hot mot det svenska samhället. Det är kebab. Var vi än vänder oss ser vi kebabvagnar och det är ett tydligt tecken på att muslimerna håller på att ta över. Så måste det vara, inte sant? Det skulle troligen många anhängare av Eurabien-teorin hålla med om, men förhoppningsvis ska denna teori sakta dö ut med hjälp av kunskap. Kunskap som jag hoppas på att bidra med genom denna uppsats som förhoppningsvis ska kunna vara en av många bäckar små som blir till en stor å.

Ämnesvalet var för mig enkelt då jag sedan länge har hittat ett ämne som jag brinner för, nämligen islam i det svenska samhället och skolan. Närmare bestämt har jag fått ett genuint intresse för orientalism och islamofobi som fenomen, och en del av de rasistiska strukturer som olika forskare har identifierat och analyserat. Orden kan kännas främmande vid första anblicken och dessutom har jag full förståelse för att förbindelsen mellan islamofobi och rasism inte är en självklarhet för oss alla, men den kopplingen kommer vi att titta närmare på under teoridelen av denna uppsats där religionshistorikern Mattias Gardell har en av de centrala rollerna.

Som blivande lärare har jag valt att försöka att bidra med denna kunskap inom detta område genom att göra en studie av läromedel. Vad har de förmedlat till barn och ungdomar om islam och muslimer? Hur har dessa skildringar förändrats och vilka utmaningar har läromedlen skapat för läraren? Kan skildringarna av islam och muslimer tänkas ha motverkat islamofobi eller har de snarare varit en uppbyggande faktor?

1.1 Syfte och frågeställningar

Syftet med denna uppsats är att granska de läromedel i religionskunskap som riktar sig till svenska gymnasieelever. De negativa attityder, tankar och känslor som finns gentemot islam och muslimer måste nämligen komma från något eller några ställen och jag ska utreda vilken roll läromedlen kan tänkas ha haft i skapandet eller motverkandet av dessa attityder. Utöver detta syftar även denna undersökning till att utreda vilka utmaningar som dessa läromedel har genererat och fortfarande frambringat för dagens lärare, med utgångspunkt i aktuell läroplan för gymnasieskolan.

Frågeställningarna är:

- Hur skildras islam i läroböcker i religionskunskap 1994-2010?
- Hur har ”muslimen” porträtterats?
- Hur stämmer dessa läromedel in på teorin om Eurabien och den analys som Edward Said och Samuel Huntington gör?
- Hur har skildringen av islam och muslimer förändrats över tid?
- Kan denna skildring ha resulterat i framväxten av islamofobi eller har den motverkat islamofobi?
- Vilka problem har lärare ställts inför i relation till vad dessa läromedel förmedlar?

Innan 1965 fanns inte religionskunskap i Sverige utan då var det istället kristendomskunskap som lärdes ut i skolan.¹ Detta är grunden till den avgränsning jag har valt att göra tillsammans med det faktum att jag vill fortsätta där Kjell Härenstam, professor i religionspedagogik, slutade vilket är efter Lgr -80. Till detta bör även fogas att jag inte gör någon form av anspråk på att göra en heltäckande studie över den studerade perioden då det i det närmaste hade varit en omöjlighet. Med de läromedel som står till mitt förfogande hoppas jag dock på att ge ett berikande bidrag till forskningen och kunna hjälpa mig själv och förhoppningsvis även andra att få upp ögonen för läromedlens betydelse.

¹ Ingegerd Tallberg Broman, Lena Rubinstein Reich och Jeanette Hägerström, *Likvärdighet i en skola för alla: historisk bakgrund och kritisk granskning* (Statens skolverk 2002), s.138.

1.2 Metod och material

En undersökning av läromedel hade kunnat bli hur stor som helst, likt många andra forskningsområden. Därför har jag valt att göra en noggrann avgränsning i vad jag ska undersöka, vilket är läroböcker i religionskunskap mellan 1994-2010 som är inriktade på gymnasieskolan. Det kommer uteslutande att vara böcker skrivna på svenska, då inriktningar som är på engelska är en så pass liten del av den helhetsbild som jag hoppas på att bringa lite klarhet i. Det är med hjälp av hermeneutik som jag kommer att genomföra min analys av dessa läromedel.

Allt eftersom att jag har läst läromedlens skildringar av islam och muslimer har jag hittat vissa möjliga kategoriseringar som jag har valt att dela in de olika upptäckterna utefter. Dessa kategoriseringar går hand i hand med den teoretiska grund som uppsatsen vilar på. Det är med utgångspunkt i dessa kategoriseringar som resultatet av min undersökning kommer att presenteras. Dock vill jag klargöra att kategorierna delvis lappar över varandra och därav går det inte att dra helt vattentäta linjer mellan dem när de redovisas. Kategorierna är följande:

- Orientalism
- Islamofobi
- Civilisationernas kamp
- Eurabien
- Generaliseringar

Lennart Hellspong, professor i retorik, beskriver hermeneutiken som en metod varigenom man kan skingra diverse oklarheter i en text, få insikt i dess dolda innehåll och mångsidiga betydelse. Ordet ”hermeneutik” översätter Hellspong till tolkningskonst. All form av textanalys är någon form av hermeneutik, menar han.² Denna korta beskrivning säger dock inte särskilt mycket om min faktiska metod, så vi ska titta lite närmare på vad det innebär att tillämpa en hermeneutisk metod.

Hellspong understryker att tolkningsmöjligheterna av en text skiftar beroende på läsaren och sammanhanget. När en text läses med hermeneutiken som analysmetod framhåller Hellspong att läsaren ska fråga sig själv vilken förförståelse i form av kunskap och erfarenhet som man har med sig. Läsaren ska fråga sig vilka förväntningar som fanns på texten när denne började läsa. Vidare menar Hellspong att texten ska läsas och läsas om för att öka förståelsen för

² Lennart Hellspong, *Metoder för brukstextanalys* (Studentlitteratur 2001), s.160.

textens innehåll.³ Denna tolkningsmetod kallar Hellspong för tolkningscirkeln vilket handlar om att läsa både textens delar och dess helhet. Textens olika delar förtydligar dess helhet och helheten förstås med hjälp av delarna. Läsaren går alltså från delarna till helheten och sedan tillbaka till delarna för att tolka dem än en gång med hänsyn till helheten.⁴ Om jag skulle besvara några av de frågor som Hellspong tycker att man bör belysa vid tillämpningen av en hermeneutisk analys så får jag säga att jag har en ganska god förståelse av var orden islam och muslim innebär. Kortfattat utifrån min syn på orden ”islam” och ”muslim(erna)” kan jag säga att jag betraktar dem som samlingsnamn som används för att benämna över en miljard människor som ett slags kollektiv. En beskrivning som vid en religionsvetenskaplig granskning snabbt skulle visa sig vara felaktig och på strukturnivå, vilket vi kommer att se i teoridelen, får mer eller mindre negativa konsekvenser i realiteten. När det kommer till min förväntning på läromedlen får jag säga att de är blandade. Jag har gjort en snarlik studie på läromedel i historia tidigare och den visade både på positiva och på negativa tendenser så jag har ett öppet sinne och ser med förväntan fram emot att se vad denna undersökning kommer att skänka mig för kunskaper.

Tillsammans med språkforskaren och professorn Per Ledin beskriver Hellspong hermeneutiken som en tolkningslära vars innebörd är att textens mening skapas i samspel mellan texten och dess läsare samtidigt som de berättar att varje text har en tolkningspotential som öppnar upp för olika sätt att tolka den på.⁵ Denna tolkningspotential har alltså delvis med läsaren att göra varav jag finner det viktigt att understryka att jag inte kan göra anspråk på att göra en heltäckande studie då det hade varit ett falskt påstående. Detta utesluter dock inte målsättningen att göra en så korrekt undersökning som möjligt utifrån mina egna förutsättningar till tolkning. Textens tolkningspotential påverkas också beroende på vart man riktar sitt fokus vilket vi nu ska titta lite närmare på.

Hellspong och Ledin delar upp tolkningen av text i mottagar-, sak- och sändarorienterad tolkning. Den mottagarorienterade tolkningen handlar om att tolka textens innebörd för dess mottagare. Den sändarorienterade tolkningen syftar till att åskådliggöra sändarens avsikter med texten trots att textens tolkningspotential oftast är bredare än vad som var planerat av dess skapare. Den sakorienterade tolkningen granskar självaste texten under premisserna att den när den lämnat författaren är fri för läsarna att tolka. Hellspong och Ledin berättar att det

³ Ibid., s.161f.

⁴ Ibid., s.164.

⁵ Lennart Hellspong och Per Ledin, *Vägar genom texten: handbok i brukstextanalys* (Studentlitteratur 1997), s.219f.

inom den sakorienterade tolkningen inte finns någon speciell uttolkare som är auktoritär och att läsarens tolkning alltid har relevans. Vidare framhåller de att den sakorienterade tolkningen omfattar både den mottagar- och sändarorienterade.⁶ Det jag kommer att fokusera på i denna undersökning är texten i sig. Det är alltså en sakorienterad tolkning som jag kommer att göra. Detta för att det ger den sortens bredd till arbetet som jag föredrar, även om det finns andra för- och nackdelar med att till exempel ha ett sändarorienterat fokus vilket jag är medveten om.

Jag kommer att analysera läromedlen utifrån den tolkningspotential som jag kan se i texten och även till viss del med hänsyn till den historiska kontexten. Texternas historiska kontext kommer dock att granskas sparsamt, då jag vill ha en bredd på min undersökning snarare än ett djupdyk. I vilken mån texten kan tänkas påverka mottagarna kommer att beröras utifrån teorin om kognitiva scheman.

Undersökningens urval är gjort med åtanke på flera olika faktorer. Dels har tillgängligheten spelat en stor roll när det gäller läromedlen som jag har valt mellan. Undersökningen är dessutom begränsad till Lpf 94 som gäller fram till 2011 där den ersätts av Gy11. Mellan dessa år har jag först och främst försökt att få en så stor årtalsmässig utspridning som har varit rimlig inom tidsramen och sedan har jag prioriterat på så vis att jag har försökt att ha olika författare på samtliga böcker för att bredda undersökningens omfång och därigenom även dess relevans.

1.3 Forskningsläge

Forskningsläget har jag valt att redogöra för på två olika sätt. Först kommer jag mycket kortfattat att nämna Mattias Gardells och Edward Saids bidrag till forskningen då det i hög grad är relevant för uppsatsämnet. Detta görs väldigt fåordigt då de båda återkommer i uppsatsens teoridel. Sedan kommer jag mer ingående redogöra för Kjell Härenstams och Jonas Otterbecks bidrag till det området som denna uppsats syftar till att utreda och jag kommer att lyfta in mina egna tidigare kandidatuppsatser och även en annan uppsats som är skriven vid Högskolan Kristianstad.

Mattias Gardell skriver i sin bok *Islamofobi*, från 2010, om islamofobins yttringar i Europa och jämför detta med Nazitysklands antisemitism. I *Islamofobi* rör sig Gardell dels i det förgångna och i nutiden när han talar om islamofobins framväxt.

⁶ Ibid., s.221-224.

I *Orientalism* från 1993, översättningen av Edward W. Saids bok, kan det läsas om orientalismen som är ett specifikt förhållningssätt till Orienten och dess människor som upprätthåller ett dominansförhållande där Occidenten är överordnad Orienten.

Kjell Härenstam berättar att hans bok, *Skolboksislam: Analys av bilden av islam i läroböcker i religionskunskap*, är resultatet av den svenska medverkan i det europeiska forskningsprojektet, *Islam in Textbooks*.⁷ Resultatet av den undersökning Härenstam gjorde var att låg- och mellanstadiets läromedel underbyggde bilden av muslimer som en ansiktslös massa och ett kollektiv. I de läroböcker som Härenstam undersökt som föregår 1962 års läroplan användes uttryck så som ”fanatiska” och muslimerna porträtterades som konstiga. Det fanns alltså mycket värderande ställningstaganden tillsammans med ett tydligt negativt kategoriserande av muslimerna som kollektiv. Beskrivningarna före och efter 1962 skiljer sig inte särskilt mycket från varandra bortsett från att beskrivningarna av muslimerna blir mer komprimerade. I samband med läroplanen för grundskolan 1969 förskjuts fokus i läroböckerna mot kvinnans förtryckta ställning inom islam.⁸ När det kommer till Gud, jihad och kvinnan/familjen visar Härenstam på att Gud (Allah) i flera av läroböckerna framställs som en nyckfull diktator vid vars sida människan är mycket obetydlig och helt underkastad. I mellanstadiets böcker används dock ofta intervjuer med muslimer som då gav en mer barmhärtig bild av Allah. När det kommer till termen jihad är det ett problem när översättningen blir ”heligt krig” då detta satte islam i motsatsförhållande till skolan och Lgr - 80, framhåller Härenstam, men poängterar också att andra översättningar finns. Frågan om kvinnan/familjen är den mest laddade när det kommer till islam, menar Härenstam och hänvisar till att muslimska författare förhåller sig mycket kritiska till skildringen av islam som en kvinnoförtryckets religion. När det gäller Koranen visar Härenstams undersökning på att lågstadiet inte fokuserar särskilt mycket på skriftens innehåll men att det från mellanstadiet startar en tendens av att förklara situationen i diverse muslimska länder genom att göra utdrag ur Koranen. Denna tendens ökar sedan under högstadiet och gymnasiet, berättar Härenstam och förklarar att Koranen framstår som en brutal skrift med undantag för ett fåtal böcker som han menar ger en översiktlig skildring av skriften och dess innehåll. När det kommer till Muhammed har Härenstams forskning visat att han ofta framställs som aggressiv krigshetsare, som använde sin uppenbarelse för att manipulera och att hans hederlighet var något att ifrågasätta, men det finns även flera böcker som tillskriver Muhammed tolerans och

⁷ Kjell Härenstam, *Skolboksislam: analys av bilden av islam i läroböcker i religionskunskap*. (Göteborg : Acta Universitatis Gothoburgensis 1993), s.1.

⁸ *Ibid.*, s.263f.

humanitet. När det gäller ”dagens” islam finns det fall där Mellanösterns situation och de fundamentalistiska tendenserna inom religionen blir presenterade.⁹

Ett av problemen som Härenstam finner med läroböckerna är att ”Islam” sällan problematiseras som begrepp, utan att religionen snarare får en näst intill övernationell karaktär där kulturella och nationella skillnader inte vävs in. I läromedel framförallt före Lgr - 80 finner Härenstam bilden av muslimen som en kollektiv varelse som det generaliseras kring och exemplen som tas för att beskriva muslimen är ofta av negativ karaktär. Det gäller även de läromedel som är nyare, menar Härenstam i sin undersökning men betonar att det inte går att generalisera läromedel överlag.¹⁰ Målet med min uppsats är att ta vid där Härenstam slutar, det vill säga på 1990-talet för att belysa läroböckerna i religionskunskap i ett mer nutida perspektiv.

I början av 2002 diskuterade Jonas Otterbeck, lektor i islamologi, med en grupp lärare i Malmö sju läroböckers texter om islam. Samtliga böcker var från välkända förlag, berättar Otterbeck. Otterbeck understryker att analysen av de sju läroböckerna inte syftar till att generalisera utan att det snarare handlar om att problematisera hur islam har skildrats. Dessutom klargör han att det är problematiken som han har fokuserat på.¹¹ Otterbeck berättar att det generellt sett är fundamentalismen som får representera islam i nutiden. En annan problematik som han finner med de studerade läromedlen är att författarna inte tycks ha problematiserat stereotypbilderna av islam och att de reproducerar strukturer som de kanske inte sympatiserar med egentligen. En tendens som Otterbeck reagerade speciellt på är osynliggörandet av kvinnan genom användandet av ord så som ”broderskapet” vid benämningen av grupper av muslimer, utan att ta hänsyn till ordets könsneutrala laddning då det användes av gruppen själv. Otterbeck hävdar att det finns en blindhet för könsaspekten, genus, när det kommer till islam. När det kommer till sharia menar Otterbeck att det är fundamentalisternas tolkning som får representera gruppen och problematiserar urvalsmetoden hos läroboksförfattarna. Muslimerna blir ofta skildrade, som Otterbeck kallar det, som ett slags teologiska robotar som alla gör likadant. Vidare berättar Otterbeck att det är den fundamentalistiska islam som blir synlig i läroböckerna medan annan islam inte får ta

⁹ Ibid., s.264-268.

¹⁰ Ibid., s.271f.

¹¹ Jonas Otterbeck, *Vad kan man egentligen begära? Läromedelstexter om Islam i Annelie Liukkos Didaktikens forum* (Lärarygskolan i Stockholm 2004), s.56f.

plats i texten.¹² Islam framstår som en enhet och det är ofta islamisten som blir representant för den enhetliga bilden av religionen som framträder i läromedlen. Efter detta resonerar Otterbeck om att alla som studerat islam borde veta att islam inte går att ses som ett homogent tankesystem eller en socialt sammanhållen religion.¹³

Under höstterminen 2012 skrev jag en kandidatuppsats om hur islam, muslimer och araber skildras i läroböcker i historia på gymnasiet, samt hur dessa skildringar har förändrats. Vidare undersökte jag även om det fanns något i böckerna som kan tänkas ha bidragit till islamofobin. I kandidatuppsatsen avgränsade jag mig till de islamiska folkens expansion, den moriska kulturen/arabiska blomstringstiden, korstågen, Osmanska riket, Kuwaitkriget och terrorism.¹⁴ Resultatet av undersökningen var att det i historieböckerna skapas en kontinuitet mellan det Osmanska riket och Turkiet, där turkarna framställs som ett hot mot den kristna världen. Denna bild av ett turkiskt hot mot Europa finns främst skildrat i böckerna från 1980-talet, men rent generellt kan den tänkas stärka fientligheten mot turkar och går i linje med orientalismen. När det kommer till porträtteringen av muslimen under den arabiska blomstringstiden såg jag endast negativa tendenser i den första undersökta boken från 1980-talet där muslimen porträtterades tillsammans med hundar eller schakaler. Det positiva, framförallt i de nyare läromedlen, är att det inte skapas en bild av ett muslimskt terrorhot och därigenom motverkas även radikaliserings bland muslimer. Undersökningen visade också att det fanns författare vars tankar gick hand i hand med Huntingtons teori om civilisationernas kamp, där kristendomen skildes tydligt från den ”muslimska världen”.¹⁵ Sammanfattningsvis visade undersökningen att orientalismen har avtagit i läromedlen från 1980 till 2012 och de har övergått från att ha tendenser av att skapa islamofobi till att snarare motverka den.¹⁶

Richard Wozniak och Håkan Söderblom skrev sitt examensarbete om orientalism år 2007. De frågar sig hur araben, arabvärlden och islam framställs och behandlas i svenska läromedel i historia på gymnasiet och vilka konsekvenserna kan bli utav att läromedel utgör ett centralt undervisningsmaterial.¹⁷ Wozniak och Söderblom kommer fram till att västvärlden och det västerländska perspektivet är dominerande vid skildringen av mellanösterns historia. Begrepp

¹² Ibid., s.59-65.

¹³ Ibid., s.68f.

¹⁴ Håkan Yaglikcilar, ”Islam i historieboken – Hur har islam, muslimer och araber framställts i läroböcker i historia på gymnasiet?”, opublicerad C-uppsats, Högskolan Kristianstad 2012, s.5f.

¹⁵ Ibid., s.46-50.

¹⁶ Ibid., s.51f.

¹⁷ Håkan Söderblom och Rickard Wozniak, ”Hur objektiv är läroboken? Hur framställs Islam, ’araben’ och ’arabvärlden’ i ett antal svenska historieläroböcker”, opublicerad c-uppsats, Högskolan Kristianstad HT 2007, s.3f.

så som ”araber” och ”arabvärlden” problematiseras inte tillräckligt, utan det framställs som att det finns ett stort glapp mellan ”dem” och västvärlden. Trots detta menar Wozniak och Söderblom att det kan ses tendenser till att läroboksförfattarna är medvetna om Saids tes om orientalismen, men att de brister i sina skildringar då de inte ger en bild av araben och islam som läsaren har en chans att identifiera sig med. De övergår sedan till att resonera om att läroboken kanske endast borde ses som ett hjälpmedel, snarare än att vara den centrala källan till kunskap och resonerar även kring att boken kan påverka elevernas förhållningssätt till omvärlden. Läraren, menar Wozniak och Söderblom, har uppgiften att balansera lärobokens brister så att eleverna får ett mångsidigt perspektiv på verkligheten.¹⁸

¹⁸ Ibid., s.34-40.

2. Teori och begreppsförklaring

Under detta kapitel kommer jag att redogöra för den teoretiska grund som denna uppsats kommer att vila på och som kommer att återkomma under den empiriska delen av arbetet samt avslutningen med dess diskussion och slutsats.

2.1 Islamofobi, nationalism och rasism

Religionshistorikern Mattias Gardell berättar att muslimer ända sedan medeltiden har demoniserats i likhet med det som judarna har fått utstå, men att människan inte är medveten om hur lika islamofobi och antisemitism är. Gardell antyder tydligt att islamofobin har övertagit antisemitismens tidigare roll i samhället.¹⁹ Avskyn inom islamofobin riktas inte nödvändigtvis mot islam som religion, utan snarare mot muslimerna som om de vore ett kollektiv med dåliga egenskaper, menar Gardell. Islamofobin beror inte på islam utan är snarare resultatet av bristande kunskap om religionen och dess utövare.²⁰ Mattias Gardell menar att islamofobi är:

[...]teori och praktik: med islamofobi avses: 'socialt reproducerade fördomar och aversioner mot islam och muslimer, samt handlingar och praktiker som angriper, exkluderar eller diskriminerar människor på basis av att de är eller antas vara muslimer och associeras till islam'²¹

Fram till 1990-talet handlade främlingsfientlighet inte om islam, enligt Gardell. Främlingsfientlighet inom myndigheter och bland "svenskar" riktade sig istället mot olika nationaliteter så som turkar, kurder, albaner, araber och så vidare. Muslimerna var alltså innan detta inte i fokus. I samband med kalla krigets slut blossar islamofobin upp efter att ha legat i en slags dvala, förmedlar Gardell. Muslimerna som västvärldens och kristenhetens huvudfiende blir en allt mer dominerande bild, speciellt efter 11 september då "muslimerna" allt mer framstår som en fientlig gemenskap.²² Detta är något som jag tänker mig kan visa sig i de läromedel som jag kommer att undersöka antingen genom att dessa tendenser motverkas eller genom att läromedlen visar sig vara en del av reproducerandet av den negativa bilden av "muslimerna".

Författaren och journalisten Andreas Malm berättar att Bruce Bawer och Bat Ye'or slår fast att Europa håller på att omvandlas till en muslimsk koloni där européerna förtrycks och måste anpassa sig efter muslimerna. Tankar om att muslimerna ockuperar Europa har sedan 2005 eskalerat bland litterära verk, berättar Malm. En central tanke inom Eurabienteorin, som den

¹⁹ Mattias Gardell, *Islamofobi* (Leopard förlag 2010), s.10.

²⁰ Ibid., s.12.

²¹ Ibid., s.17.

²² Ibid., s.43.

är kallad, är att muslimerna kommer att orsaka en demografisk katastrof genom sitt barnafödande i ett Europa där det inte föds många barn. Muslimerna framställs i eurabienlitteratur som en grupp som fortplantar sig extremt fort medan icke-muslimerna dör ut. Malm berättar att en av eurabienlitteraturens författare, Mark Steyn, förklarar att Europa år 2040 kommer att vara dominerat av ett shariastyre. Muslimerna håller på att tränga undan ”västerlänningarna” och gör dem till en utrotningshotad art enligt vissa av eurabienteorins anhängare, berättar Malm. Muslimerna framställs som om de vore i ett krig med västvärlden och deras främsta vapen är deras barn.²³ Malm menar vidare att denna litteratur som berör teorin om Eurabien är ett uttryck för skräck över den muslimska närvaron som är grundat på diverse personliga upplevelser.²⁴ Med detta sagt frågar jag mig om föreställningar om detta ”Eurabien” kan ha letat sig in i något så pass viktigt som våra läromedel, men mer om det under de kommande kapitlen av denna undersökning.

Malm påstår att rasismen inte är statisk utan att den snarare rör sig parallellt med samhället, men essensen inom rasismen är att människan betraktas som stöpt i en form snarare än som en individ som formas utefter de egna valen. Rasismens grund är synen på människan som en från födseln determinerad varelse med vissa egenskaper som denne bär med sig hela vägen fram till döden, menar Malm. Rasismen ringar in och särskiljer grupper av människor från varandra som om det finns absoluta skillnader mellan dem. Som funktion har den att ringa in och fästa negativa attribut vid en grupp som därigenom legitimerar att den behandlas sämre än andra. Malm hävdar att denna rasism i det västerländska samhället nu allt mera riktas mot muslimer som det har växt fram en avsky, obehagskänsla och upprördhet kring vilken utgör närmast en ideologi.²⁵

Andreas Malm framhåller att kulturen inom kulturalistiska kretsar ses som minst lika statisk som ras uppfattas inom rasistiska kretsar och därigenom menar han att det är med all rätt som rasismteoretiker kan säga att den dominerande formen av ”nyrasism” under 1900-talet är kulturalism. Kulturalismen i sin tur lyser starkt inom islamofobin som Malm lyfter fram som den största formen av nyrasism under det tidiga 2000-talet.²⁶ I begreppet kulturalism kommer jag att fästa uppfattningar om att individen från sin födsel ärver vissa attribut som har sin grund i föräldrarnas kultur. Denna definition lägger kulturalismen väldigt nära begreppet

²³ Andreas Malm, *Hatet mot muslimer*, (Atlas 2011), s.44-48.

²⁴ *Ibid.*, s.63.

²⁵ *Ibid.*, s.118ff,

²⁶ *Ibid.*, s.148ff.

rasism vilket vi kommer att se i undersökningens följande kapitel, vilket ger en suddig men legitim bild av verklighetens beskaffenhet.

Malm menar att den ”vanliga” västerlänningens samtal om hur ”muslimer” är, förutsatt att de samtalande inte är muslimer eller har haft möten med muslimer, kommer att påverkas av den allmänna diskursen. Den allmänna diskursen kan i sin tur ses som ett massproducerat stoff som har sitt ursprung hos de härskande klasserna, ägarna av produktionsmedlen. Rasismen framstår dock inte i den tid som den existerar som något förkastligt, så som vi ser tillbaka på apartheid och andra koloniala katastrofer, hävdar Malm. Vidare berättar Malm att diskursen om muslimer allt mer färgas av bilden av ”dem” som om de är ett helt annat väsen än ”vi”. Startpunkten är uppdelningen mellan ”vi” och ”dem”, men Malm menar att en öppen islamofobisk ideologi bara ligger bakom hörnet.²⁷

Statsvetaren Magnus Dahlstedt och författaren Ingemar Lindberg understryker att rasismen har sin rot i de moderna nationalstaternas behov av att reglera befolkningen och utesluta grupper som är ”oönskade”. Rasism är en av de saker som har gett legitimitet åt denna typ av uteslutanden genom historien. Rasbiologiska föreställningar är något som rasismen har lämnat bakom sig. En form av kulturell rasism har ersatt den rasbiologiska rasismen, framhåller Dahlstedt och Lindberg. Det system som utesluter och underordnar människan på basis av ras vilar nu på påstådda ”universella värden” som bestämts av kapitalismens maktcentra, menar Dahlstedt och Lindberg. Imperialismen lever vidare genom universalismen, som under fanan med texten ”humanitära invasioner” i fetstil upprätthåller de rasistiska strukturerna. Denna universalism kan spåras bakåt i historien där slagorden snarare handlade om att civilisera barbarerna, men yttringarna tog sig uttryck genom kolonialism, slavhandel och andra hemskheter, berättar Dahlstedt och Lindberg.²⁸ Dahlstedt och Lindberg menar att den svenska och europeiska rasismen handlar om uteslutande och underordning där ”den andre” tillskrivs vissa attribut som individen får genom sin hudfärg, kultur eller religion. Dessa attribut fungerar som legitimerande för att ”den andre” ska kunna underordnas och uteslutas.²⁹ Innan jag övergår till Saids och Huntingtons teorier finner jag det meningsfullt att avsluta denna underrubrik med en kort redogörelse för nationalism i anknytning till islamofobi och rasism då de är företeelser som gärna går hand i hand.

²⁷ Ibid., s.226-231.

²⁸ Magnus Dahlstedt och Ingemar Lindberg, *Bortom rasism i Europa: visioner för ett annat samhälle* (Agora 2005), s.20-23

²⁹ Ibid., s.25f.

Religionshistorikern Mats Bergenhorn skriver i sin avhandling att nationalstaten och den nationella gemenskapen har blivit bland det mest essentiella för människans identitet och kulturella tillhörighet. Föreställningen av en nationell kultur som är statisk kan ge en känsla av trygghet i en tid av förändring, berättar Bergenhorn. I sin beskrivning av nationalismen som begrepp och fenomen använder sig Bergenhorn främst av Ernest Gellner och Benedict Anderson och det framgår att nationalismen kan definieras som en politisk princip vars syfte är att bevara samhället genom medborgarna och deras kulturella likheter. I sina extrema yttringar kan nationalismen orsaka uteslutning då den nationella gemenskapen känner sig hotad av och därför agerar mot andra grupper inom nationen. I denna redogörelse av nationalismen lyfter Bergenhorn även in teorin om föreställda gemenskaper (imagined communities) och paradoxen att många av nationens invånare aldrig kommer att träffa varandra, men trots detta har de en föreställning om att de utgör en gemenskap. Nationalism kan definieras som ett kulturellt system som hänger samman med religionen, berättar Bergenhorn. Inom de nationalistiska diskurserna ryms tanken om att nationens medborgare skulle utgöra något slags utvalt folk förtjänt av kärlek och uppoffring. Vidare konstaterar Bergenhorn att nationalismen även har definierats som partikularistisk och universalistisk. Partikularistisk i den mån att det strävas efter att bevara nationens kulturella identitet vilket leder till uteslutande av diverse grupper inom nationen. Universalistisk i den bemärkelsen att nationalismen inte behöver begränsas av etniska, kulturella eller religiösa indelningar vilket skulle leda till en nationalism som snarare handlar om ett upprätthållande av universella värden. Den universalistiska nationalismen hotas av partikularistisk nationalism som splittrar den universalistiska nationalismens vidgade omfång.³⁰

För de läsare som inte är initierade i diskurserna om rasism, främlingsfientlighet och islamofobi sedan tidigare har jag kanske skapat mer förvirring än klarhet under denna teoretiska sektion. Den förvirringen kan dock vara nödvändig för inlärningsprocessen och förståelsen. Bilden av rasism och islamofobi, dess anknytningar till begrepp så som nationalism, kulturalism och universalism är nämligen ingen bild med knivskarp skärpa. Konturerna är suddiga och det kan ta lite tid och eftertanke för att bilden ska klarna. För att hjälpa till lite på vägen skulle jag vilja hävda att essensen i samtliga av dessa problematiska ord, i olika grad, är en uppdelning mellan ”vi” och ”de andra”. Den ariska rasen under nazitysklands tid och judarna. Icke-muslimerna och muslimerna. Svenskarna och invandrarna. Vår kultur och de andras kultur. Våra moraliska värderingar och de andras. Som jag hoppas

³⁰ Mats Bergenhorn, *Öppna universum!* (Almqvist & Wiksell 2006), s.62-67

har framgått tidigare i denna redogörelse handlar det om att en grupp först lägger fram en bild av att de är diametralt annorlunda från ”de andra”, varefter de centrala elementen uteslutning och över-/underunderordning implementeras.

2.2 Orientalism

Författaren och journalisten Sigrid Kahle som skriver förordet till den svenska översättningen av Edward W. Saida bok om orientalismen undersöker hur svenskar har bidragit till diskursen om Orienten och därigenom även skapandet av olika attityder. Kahle börjar denna redogörelse med vikingarnas möte med araberna och islam där det sägs väldigt lite och det som sägs är främst ett konstaterande av att det fanns handelsförbindelser mellan de båda grupperna. Nästa nedslag i historien är 1621 då Kahle berättar att det vid Uppsala universitet börjar undervisas i arabiska. Intresset för arabiskan ökade i samband med turkarnas erövring av Konstantinopel samt det faktum att Osmanska riket/Turkiet blev en rival till de europeiska stormakterna och utgjorde ett hot.³¹ Här känner jag att jag måste stanna upp i min redogörelse av Kahles slutsatser om svensk orientalism och rikta lite kritik mot henne. Sättet som hon skapar kontinuitet mellan Osmanska riket och Turkiet är nämligen rent historiskt problematiskt och dessutom felaktigt. För att klargöra problematiken med ett extremt exempel vill jag ställa frågan hur vi skulle reagera om vi talade om Nazisttyskland som en existerande nation idag? Det fanns en tid då det var rimligt att säga att Sverige var hotat av Nazityskland men att skapa kontinuitet mellan det styret och dagens Tyskland hade varit helt absurt. När denna kontinuitet skapas mellan Turkiet och Osmanska riket, som framställdes som ett hot mot Europa, är det dock inte många som lyfter på ögonbrynen och undrar vad som försiggår.

De nationalistiska rörelserna under 1800-talet fick vind under vingarna genom de tidiga svenska språkforskarnas sammankoppling av språk och folkets enhetlighet, berättar Kahle.³² I samband med en koranöversättning under tidigt 1900-tal blev studiet av arabiska förknippat med studiet av islam som religion eller kultur.³³ Innan jag övergår till Edward Saida tankar om orientalismen vill jag använda mig av ett citat från Kahle där hon ställer en fråga vars svar denna undersökning möjligtvis kan ge en del av:

Kommer Edward Saida teser att åstadkomma en omvälvning även i Sverige, i vårt sätt att assimilera muslimska invandrare i vår kulturtradition samtidigt som vi låter deras kulturtradition påverka oss?³⁴

³¹ Sigrid Kahle, ”Orientalism i Sverige. Förord av Sigrid Kahle” i Edward W. Said, *Orientalism* (Ordfront 1993), s.8ff.

³² Ibid., s.18.

³³ Ibid., s.37

³⁴ Ibid., s.52.

Edward Said, professor i engelskspråkig litteratur, berättar att orientalismen har en längre tradition i europeiska länder än vad den har haft i Amerika, dels för att det ligger närmare rent geografiskt, men även för att det är platsen där vi finner några av Europas äldsta kolonier. Orienten kan ses som vaggan för den europeiska civilisationen. Samtidigt berättar Said att Europa har formats med Orienten som en motbild, något annorlunda. Ordet "Orientalism" har olika betydelser, menar Said och påstår att den lättaste av dessa betydelser att ta till sig är den akademiska som innebär att orientalisterna är de som studerar, skriver om eller undervisar om Orienten. Denna person ägnar sig alltså åt orientalism. Orientalismen existerar både i den akademiska och skönlitterära sfären, påpekar Said och förklarar att dessa sfärer interagerar med varandra. Said vidgar sedan bilden av orientalismen till att handla om de som yttrar sig om Orienten, tar sig myndigheten att ha synpunkter om den, de som kolonialiserar och styr den. I det vidgade historiska och materiella perspektivet innefattar orientalismen alltså även Västerlandets sätt att underordna sig Orienten och ta sig befogenheten att definiera den. Said hänvisar till franske sociologen Michel Foucaults tankar om diskurser för att förklara det sätt på vilket Västerlandet styr och kontrollerar Orienten. Said beskriver vidare orientalismen som ett system som upprätthåller sig själv genom att begränsa människor i deras tänkande. Det är dock inte bara orientalismen i sig som har betydelse, understryker Said, utan det är intressena bakom som styr diskursen.³⁵ Om forskare i relationen till diskursen om Orienten hävdar Said att dessa inte kan frigöra sig från den kunskapsproduktion som de har tagit del av och i första hand möter de Orienten som européer eller amerikaner. Orientalismen är inte ett sätt för Västvärlden att hålla Orienten nere, förmedlar Said. Den är en uppdelning och avskilnad mellan Orienten och Occidenten som inom olika områden bearbetas och inom dessa områden lyser diverse intressen igenom. Dessa intressen är ibland viljan av att kontrollera, manipulera och styra. Med detta sagt menar Said att orientalismen egentligen säger mer om Occidenten än vad den gör om Orienten.³⁶

Uppdelningen av människor i ett "vi" och "de andra" skapar en fientlighet och banar väg för exploatering, menar Said. Vidare menar Said att den starka uppdelningen mellan Västerlandet och Orienten är tagen förgiven och understödd av vetenskapen som upprätthåller tankarna om att väst ska dominera över öst.³⁷ Här vill jag åter klargöra att Said oftast betonar att denna uppdelning och förtrycket av Orienten inte är något som bör tillskrivas alla orientalister eller

³⁵ Edward W. Said, *Orientalism* (Ordfront 1978), s.63-66.

³⁶ *Ibid.*, s.76ff.

³⁷ *Ibid.*, s.20.

hela Västvärlden. Det bör snarare ses som tendenser som grundar sig på intressen som reproduceras i diskursen om Orienten.

Skildringen av Orienten som efterbliven gick i början av 1800-talet hand i hand med de rasbiologiska tankarna och socialdarwinism. Orienten och dess människor framställdes som lägre stående både när det gällde rasen, kulturen och civilisationen.³⁸ Frågan för denna undersökning blir då om denna bild av Orienten, islam och araber som ofta associeras med islam lever vidare i läromedlen.

Said framhåller att araben i film och television framställs som girig, blodtörstig, ohederlig, sexgalen och förfallen. Han framställs som listig, opålitlig och underutvecklad. Bland de arabiska rollerna i film finner vi bland annat skurkar och slavhandlare, enligt Said. I diverse nyhetsinslag i tidningar framställs araberna i text och bild som en stor massa där individualiteten skiner med sin frånvaro. Bilden av uppretade folkmassor är vanlig och skapar en skräck för att muslimerna ska ta över världen, menar Said. I böcker och artiklar kan det ses en stridslystnad gentemot islam och araber ända sedan medeltiden. Han exemplifierar även hur islam reduceras till en ideologi snarare än den religion som det är.³⁹

Said menar att orientalismens grundstenar lever kvar i studiet av islam och araber i den tid då han skrev sin bok. Västvärlden skiljs från Orienten och tillskrivs humanitet, rationalitet, överlägsenhet och ses som välutvecklad. Orienten å andra sidan beskrivs som avvikande, underlägsen och underutvecklad, enligt Said. En annan tendens inom orientalismen är att Orienten ses som statisk och utan förändring vilket gör att de gamla definitionerna lever kvar. Said menar även att Orienten antingen framstår som något som bör fruktas eller kontrolleras.⁴⁰ Med detta sagt vill jag hävda att om läroböcker fortfarande ger denna minst sagt problematiska bild av Orienten och dess medborgare så har lärare ett stort problem i den mångkulturella svenska skolan.

Med åtanke på forskares nära anknytning till staten ställer sig Said frågande till om vetenskapen någonsin kan vara opolitisk när det gäller orientalismen som vetenskapsområde, men han förväntar sig att orientalismen kanske inte alltid kommer att ha en lika stark ställning rent ideologiskt, intellektuellt och politiskt. Samtidigt som Said är förfärad över att det finns korrumpierad ”vetenskap”, lyfter han fram att det även finns utomordentliga forskningsinsatser som berör islams historia och islam som religion. Forskare har alltså möjligheten att frigöra

³⁸ Ibid., s.324.

³⁹ Ibid., s.427f.

⁴⁰ Ibid., s.445.

sig från den ”ideologiska tvångströjan” som de bär, samtidigt som Said framhåller att människan inte kan undgå att ta ställning till den uppdelning som sker mellan ”oss” och ”dem” oavsett om det handlar om syd kontra nord, rik kontra fattig eller vit kontra mörk. Said säger sig dock vara övertygad om att vetenskapen har de nödvändiga verktygen för att frigöra sig från ideologiska, imperialistiska och rasliga framställningar så som orientalismen. Orientalismen som tanke-system är en förfallen kunskapssfär och problematiken med den löses inte genom att skapa occidentalism utan genom att förhålla sig kritisk till tanke-system av denna natur, betonar Said.⁴¹ Sammanfattningsvis vill jag endast förtydliga med att säga att orientalismen som jag kommer att använda den i detta arbete, är det samlade tanke-systemet som västvärlden har skapat om Orienten och dess människor, som i vissa fall yttrar sig genom att de på olika sätt underordnas Västvärlden. Essensen är här likt inom islamofobi och rasism särskiljandet av en föreställd gemenskap från en annan.

2.3 Civilisationernas kamp

Statsvetaren Samuel P. Huntington har haft flera livliga debatter med Edward W. Said. Personligen kan jag inte påstå att jag är särskilt förtjust i Huntingtons teori om civilisationernas kamp, men det hade varit felaktigt att utelämna den när jag har lyft Suids perspektiv. Den problematik som jag finner med Huntingtons teori kommer jag att redogöra för efter att vi har överblickat de centrala dragen i det som han kallar för ”The Clash of Civilizations”.

Samuel P. Huntington hävdar att det skedde en stor förändring vad gäller människors identitet i samband med att Kalla kriget upphörde. Världspolitiken blev allt mer fokuserad på den kulturella tillhörigheten, menar Huntington. Flaggor, slöjor, kors och andra symboler som markerar den kulturella tillhörigheten har fått en allt större betydelse. Huntington beskriver detta som en återgång till äldre identifikationsmönster, vilket även resulterar att de äldre fiendtligheterna väcks till liv. För att man ska kunna ha riktiga vänner menar Huntington att man även måste ha riktiga fiender och de farligaste potentiella sammandrabbningarna i vår värld ligger därmed mellan de stora civilisationerna. Huntington beskriver grunden i sin teori genom att säga att kultur och kulturtillhörighet ofta likställs med civilisationens identitet och dessa grupperingar ger i sin tur upphov till dels sammanhållning men även konflikter. Världens nationer grupperar sig runt kärnationer i den civilisationen som de tillhör, enligt Huntington. Vidare förmedlar Huntington att civilisationernas egenart måste accepteras och

⁴¹ Ibid., s.478-481.

upprätthållas av världens ledare för att undvika konflikter.⁴² Huntington beskriver människan som en varelse som bygger sin identitet i relation till familj, religion, historia, språk, värderingar, seder och samhället, men bilden av ”viet” definieras även oftast i relation till ”de andra”.⁴³

Huntington beskriver den muslimska världens ”misslyckande” med att upprätta demokratier som ett resultat av den muslimska kulturen, efter att ha förklarat att kulturer dock kan förändras.⁴⁴ Denna formulering finner jag i hög grad problematisk. Han talar nämligen om den muslimska kulturen som om det vore ett enkelt begrepp att använda. Detta är ett tydligt tecken på kulturalism, rasismens kusin. De potentiella konsekvenserna av rasistiskt och kulturalistiskt tänkande är desamma. Postkolonialism, det vill säga kolonialismens konsekvenser, är en av de aspekterna som han dessutom helt förbigår när han drar dessa i hög grad allvarliga slutsatser som utan tvekan hierarkiserar civilisationerna, eller i detta fall bör det snarare sägas att den ”muslimska världen” underordnas den ”Västerländska”.

Huntington är av uppfattningen att Västvärlden utgör en enhet, en enhet som ingen av de andra civilisationerna kan säga sig ha mellan varandra. Han klargör även att världen är för komplex för att dela in i norr och söder eller öst och väst, samtidigt som han tycker att man kan använda sig av uttryck så som ”West and the rest” som han menar erkänner att det finns flera andra kulturer.⁴⁵ Det paradoxala tycker jag är att han verkar vara medveten om att generaliseringar är problematiska att göra, men hans lösning är inte att ta bort generaliseringarna utan snarare att bryta ner dem så att det finns fler grupper som generaliseras istället för två motpoler. Här är ett tydligt exempel på det som jag skulle vilja framhålla som den största bristen i Huntingtons teori. Teorin upprätthåller och bekräftar rådande föreställningar om vattentäta skott mellan ”olika” människor och bidrar med argument till fascister, rasister och andra som vill avgränsa sig mot och utesluta oönskade folkgrupper ur ”sina” nationer. Låt oss titta på vad Andreas Malm säger om detta innan vi återgår till Huntington:

Civilisationernas kamp kan läsas som grundplåten till Eurabienlitteraturen, som mest har accentuerat och armerat vissa teman i Huntingtons världsberömda analys, ibland med direkt hänvisning till honom. Boken

⁴² Samuel P. Huntington och Katarina Sjöwall Trodden, *Civilisationernas kamp: mot en ny världsordning* (Atlantis 2006), s.17-21 och Samuel P.Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order*, (Touchstone 1998), s.20f

⁴³ Samuel P. Huntington och Katarina Sjöwall Trodden, *Civilisationernas kamp: mot en ny världsordning* (Atlantis 2006), s.20.

⁴⁴ Samuel P.Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order*, (Touchstone 1998), s.29.

⁴⁵ *Ibid.*, s.33.

är inget prov på subtil diskurs. Den står med ena foten i den öppet islamofobiska ideologin, men som kanske inget annat västerländskt verk de senaste femton åren har den bidragit till *produktionen av en viss diskurs* om islam och muslimer. Så kan också recensionerna i svensk press prisa den utan reservationer, utan en endaste kritisk synpunkt på den iögonfallande rasismen.

Civilisationernas kamp kan likaledes läsas som en text mitt i övergång från kulturalism till islamofobi. Den broderar ut sina resonemang från ett centralmönster av ”väst mot resten”; islam är värst men bara ett av flera hot, i gott sällskap av det ekonomiskt så framgångsrika Asien. Utläggningarna om civilisationernas väsen är en kulturalistisk programförklaring. Huntington deklarerar att ”den avgörandeskillnaden mellan olika folkgrupper bygger på vilka värderingar, trosföreställningar” och så vidare och så vidare de har, men inte på deras ”fysiska storlek, huvudform eller hudfärg”. Ibland kan han ändå inte avhålla sig från att tala om ”ras”, och analysen glider oupphörligen ned i rastänkandets väl uppkörda banor: civilisationerna är essenser som häftar vid sina befolkningars kroppar.⁴⁶

Huntington lyfter fram moraliskt förfall, kulturellt självmord och politisk oenighet som ett problem i Västvärlden. Till det moraliska förfallet fogar Huntington ökad brottslighet, användning av droger och våld. För att handskas med detta moraliska förfall måste Västvärlden handskas med den moraliska överlägsenhet som muslimer och asiater påstår sig ha, enligt Huntington. Denna utmaning finns inom den västerländska civilisationen för att immigranter har vägrat att assimileras och istället står fast vid sina värderingar. Detta är ett fenomen som enligt Huntington främst är giltigt när det kommer till muslimer i Europa.⁴⁷ Det största problem som jag ser med Huntingtons teori är att den upprätthåller ett system där civilisationer ses som starkt avgränsade gentemot varandra. För bilden av att världen är som Huntington beskriver den, finns onekligen. Den bilden är dock felaktig skulle jag vilja hävda i linje med föregående teoretiker som jag har använt mig utav. Inte desto mindre är teorin av värde för undersökningen. Huntingtons föreställning om civilisationernas kamp, som går hand i hand med kulturalism, rasism och islamofobi, är nämligen inget som läroboksförfattare helt kan frigöra sig ifrån. I en eller annan bemärkelse kan dessa föreställningar gynnas eller motarbetas i lärobokstexterna som vi snart ska titta närmare på.

2.4 Kognitiva scheman

Kognitiva scheman är det filter varigenom den enskilda människan organiserar, granskar och förstår inhämtad kunskap genom, menar Jesper Strömbäck, professor i medie- och kommunikationsvetenskap. Teorin handlar om att den information som människan inhämtar organiseras i ett schema. Detta schema är den grund som nya kunskaper sedan vägs mot och

⁴⁶ Andreas Malm, *Hatet mot muslimer*, (Atlas 2011), s.167f.

⁴⁷ Samuel P.Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order*, (Touchstone 1998), s.304f.

individen behöver inte komma ihåg varje liten detalj för att kunna förhålla sig till något nytt, berättar Strömbäck. Det kognitiva schemat påverkar alltså hur människan uppfattar ny information. Människan tenderar till exempel att stöta bort information som strider mot det kognitiva schemat medan sådant som går hand i hand med det rådande schemat lättare accepteras. De delar av det kognitiva schemat som är mindre utvecklat av individens erfarenheter har en viss tendens att lättare ta till sig ny kunskap, berättar Strömbäck. Det kognitiva schemats möjligheter att förändras handlar mycket om individens vilja till att motta ny kunskap. En av de uppgifter som det kognitiva schemat har är att begränsa de sinnesintryck som människan snappar upp och på så sätt motverka att man blir mentalt trött.⁴⁸ Denna korta redogörelse över kognitiva scheman ser jag som mycket viktig då den sätter fingret på hur olika kunskaper kan påverka individens kommande förhållningssätt till olika saker, människor eller grupperingar. Teorin om det kognitiva schemat förklarar även människans vilja eller behov av att förenkla komplexa saker vilket i beskrivningar av grupper så som muslimer och islam kan bli problematiskt beroende hur dessa förenklingar ser ut.

2.5 Läroplanen för de frivilliga skolformerna Lpf 94

Innan jag påbörjar min redogörelse, av det som jag uppfattar som de centrala delarna av Lpf 94, vill jag klargöra att jag har valt att inte bearbeta de enskilda kursplanerna i denna undersökning av utrymmesmässiga skäl. Självfallet hade det kunnat vara både intressant och relevant, men mitt beslut är att ha ett större och mer brett perspektiv genom teoretiker som Said, Huntington och Gardell.

I Lpf 94 kan det läsas om olika grundläggande värden som skolväsendet vilar på. Stommen i detta är demokratin och aktningen för varje enskild människa samt vår gemensamma miljö. Alla elever ska kunna finna sig själva och på ett ansvarfullt sätt delta i samhällslivet, står det i Lpf 94. Intolerans och främlingsfientlighet med grund i en individs etniska tillhörighet eller religiösa uppfattningar ska mötas med aktiva insatser, diskussioner och kunskap. Vidare ska skolan bidra till att eleverna får en identitet som omfattar inte bara det svenska utan även känslan av att tillhöra en global gemenskap.⁴⁹ I styrdokumentet formuleras bland annat följande som jag tycker är av särskild vikt för denna undersökning:

⁴⁸ Jesper Strömbäck, *Makt, medier och samhälle: en introduktion till politisk kommunikation* (SNS förlag 2009), s.98-101.

⁴⁹ *Läroplan för de frivilliga skolformerna Lpf 94: gymnasieskolan, gymnasiesärskolan, den kommunala vuxenutbildningen, statens skolor för vuxna och vuxenutbildningen för utvecklingsstörda* (Skolverket 2006), s.3f.

Människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan kvinnor och män samt solidaritet med svaga och utsatta är de värden som skolan ska gestalta och förmedla. I överensstämmelse med den etik som förvaltats av kristen tradition och västerländsk humanism sker detta genom individens fostran till rättskänsla, generositet, tolerans och ansvarstagande.⁵⁰

Då värderingar redovisas, ska det alltid klart framgå vem det är som står för dem.⁵¹

Eleverna ska också kunna orientera sig i en komplex verklighet med stort informationsflöde och snabb förändringstakt.⁵²

De etiska perspektiven är av betydelse för många av de frågor som tas upp i skolan. Därför ska undervisningen i olika ämnen behandla detta perspektiv och ge en grund för och främja elevernas förmåga till personliga ställningstaganden.⁵³

Ett internationellt perspektiv i undervisningen är viktigt för att kunna se den egna verkligheten i ett globalt sammanhang, för att skapa internationell solidaritet och för att förbereda eleverna för ett samhälle med allt tätare kontakter över nations- och kulturgränser.⁵⁴

Målen med gymnasieskolan är enligt Lpf 94 att varje elev ska tillägna sig goda kunskaper som eleven ska kunna använda för att reflektera över de egna erfarenheterna, skapa ståndpunkter som är förnuftiga och underbyggda på bland annat ett etiskt plan samt att få kunskap om nationella minoriteter och deras religion.⁵⁵ Skolan ska även sträva mot att alla elever ska kunna ta etiska ställningstaganden med grund i sin kunskap och erfarenhet och respektera alla människor, folk och kulturer. Vidare ska de som arbetar inom skolan sträva mot att eleverna känner samhörighet och solidaritet med fler än bara den närmaste gruppen. Lärarens uppgift är bland annat att förmedla det svenska samhällets gemensamma värden.⁵⁶ I relation till tidigare bearbetade teorier kan jag inte annat än att tycka att det är tämligen paradoxalt att tala som en svenskhet och svenska värden som om det vore något enhetligt och oproblematiskt. Detta är alltså lärarens spelplan 1994-2010 och ett centralt element i frågan om hur läromedlen har påverkat läraryrket och vilka de tänkbara utmaningarna är.

⁵⁰ Ibid., s.3.

⁵¹ Ibid., s.4.

⁵² Ibid., s.5.

⁵³ Ibid., s.5.

⁵⁴ Ibid., s.6.

⁵⁵ Ibid., s.9f.

⁵⁶ Ibid., s.12f.

3. Empirisk undersökning och analys av läromedlen

Under följande avsnitt kommer jag att redogöra för innehållet i läromedlen. Detta kommer att ske bok för bok där jag först refererar till lärobokens innehåll och återger det antingen genom att återberätta eller citera. De relevanta delarna av läroböckerna kommer sedan att kommenteras, kategoriseras och knyts till teorierna i den mån jag finner det relevant för de enskilda utdragen.

3.1 *Liv och mening: religionskunskap för gymnasieskolan 1994*

Under rubriken "Rasism och främlingsfientlighet" kan i Gunilla Rundbloms, Leif Bergs och Elisabet Nemerts lärobok läsas om att moskén i Trollhättan är totalförstörd efter en brand. Denna brand blev tre ungdomar dömda för. Det klassificerades som grov mordbrand men till sist, efter att advokaten förklarat branden med termer så som "lek med tändstickor" och moskén hade benämnts som en "enklare skolbyggnad", sänktes de tre ungdomarnas straff så att de två äldsta fick två års fängelse och den yngsta släpptes fri. Denna lilla redogörelse problematiseras sedan i boken genom diskussionsfrågor som bland annat berör pojkarnas motiv och vilket straff de "borde" få samt hur Trollhättans muslimer kan ha reagerat på att deras helgedom beskrevs som en "enklare skolbyggnad".⁵⁷ Under kapitlet "Kvinna- Lika mycket värd?" går det först att läsa om vad jag skulle vilja kalla för en slags sexualisering av kvinnan. Till en bild av en sambadansande lättklädd kvinna vars accessoarer täcker hela bilden och en muslimsk kvinna som man endast kan se ögonen på bland en större mängd människor täckta av skuggor så ställs några diskussionsfrågor. Det frågas vad kvinnorna kan tänkas tänka om varandra, vilka olikheter som finns mellan kvinnorna på bilderna, hur deras liv skiljer sig från varandras och om det kan tänkas att de har något gemensamt. Efter detta diskuteras kvinnan i världen med bland annat fokus på könsstympning och arrangerade äktenskap, men detta görs med anknytningar till nationalitet snarare än religion⁵⁸. Min slutsats är att båda dessa diskussionsuppgifter i hög grad är beroende av lärarens skicklighet att styra diskussionen i klassrummet och leda eleverna i linje med Lpf 94 som till stor del handlar om respekt för medmänniskorna. Boken i sig lämnar i båda övningarna mycket öppet vilket ställer höga krav på att läraren samlar ihop trådarna och bringar klarhet i komplexiteten. Eleverna kan nämligen uttrycka islamofobiska, främlingsfientliga och rasistiska tankar i dessa diskussionsuppgifter, men även antirasistiska, toleranta och insiktsfulla ståndpunkter.

⁵⁷ Gunilla Rundblom, Leif Berg & Elisabet Nemert, *Liv och mening: religionskunskap för gymnasieskolan* (Aros 1994), s.16f.

⁵⁸ *Ibid.*, s.26-31.

Berg, Nemert och Rundblom visar på likheten mellan de abrahamitiska religionerna genom att hänvisa till den gyllene regeln. Om islam förmedlar de att Koranen är en text som innehåller regler och förespråkar att människan ska vara generös och ärlig. Det berättas sedan att många muslimska länder har sina lagstiftningar i samklang med Koranen. Koranen beskrivs som något avgörande för livet i de muslimska länderna. Irak får exemplifiera dessa lagar genom att det berättas om avhuggna händer som straff för stöld, men det lyfts att irakier själva menar att dessa hårda straff inte tillämpas särskilt ofta, enligt författarna. Avslutningsvis framhåller författarna att islam inte bara är en fridfull religion utan att Muhammed själv var en krigsledare och att Koranen inte förbjuder alla sorters våld och krig.⁵⁹

Läroboksförfattarna klargör att den grymma könsstympning som sker på unga flickor i vissa muslimska länder inte har något med islam att göra på samma sätt som att en kristen man som misshandlar sin fru inte har något med kristendomen att göra.⁶⁰ Läroboken skildrar den muslimska kvinnan som förtryckt i jämförelse med mannen när det gäller möjligheten att uttrycka sin sexualitet före äktenskapet. Månggifte nämns som en manlig företeelse bland muslimer men det klargörs att det tillhör en ovanlighet. Kvinnan framställs som att hon inom islam begränsas till hemmet och ställs i en starkt underordnad position. Läroboksförfattarna skildrar även att det finns kvinnor i muslimska länder som protesterar mot det ”muslimska sättet att behandla kvinnor”.⁶¹ Detta skulle jag vilja exemplifiera med följande citat:

[...]läkaren och författaren Taslima Nasrin från Bangladesh. Hon anser att muslimska kvinnor lever i ofrihet och att de förnedras och förtrycks. Orsaken till detta är islam, anser hon [...]⁶²

Här skulle jag vilja säga, i linje med teoridelen i denna uppsats, att det är det extrema som får representera bilden av islam vilket är problematiskt även om författarna vid andra tillfällen klargör att det inte går att representera en hel religion. Här görs trots allt urval som blir representativa för ”islams attityd” mot kvinnan. Islam blir dessutom till någon form av rasegenskap som knyts till muslimen.

Till frågan ”Vad är viktigast i livet?” kan läsaren i boken se åtta stycken porträtt. En av dessa är Ahmed som säger att det viktigaste i livet är att följa Koranen och hur den skildrar att man ska leva. Detta är något som han för vidare till sina barn, framgår det av hans svar, enligt författarna.⁶³ Här går det åter igen att se hur muslimen får företrädas av något som skulle

⁵⁹ Ibid., s.32-37.

⁶⁰ Ibid., 69.

⁶¹ Ibid., s.75f.

⁶² Ibid., s.75.

⁶³ Ibid., s.81.

kunna kallas för extremt i den bemärkelsen att Ahmed i jämförelse med de andra mer öppna svaren framstår som en robot som blint följer Koranen.

Till en bild där Mohammed Baqir böjer sig mot marken för att tala med en myra kan det i boken läsas följande:

Det berättas att den vise muslimen Mohammed Baqir en dag upptäckte att han kunde tala med djuren. Han gick genast fram till en myra och frågade hur Allah ser ut. Liknar han en myra? Myran svarande: 'Allah? Nej, för tusan! Vi har bara två antenner, men Allah han har fyra!'⁶⁴

Denna skildring av muslimen tenderar, som jag ser det, att få en tolkningspotential som antyder att till och med en vis muslim är, om inte dum, åtminstone väldigt udda med de svenska mer sekulära måtten mätt.

Till skillnad från kristendomen där mycket framstår som relativt i författarnas beskrivning skildras islam under rubriken "Hur ska man leva?" som en religion där anhängarna måste följa Koranen och underkasta sig Gud. Det sägs även av författarna att kvinnan inom islam starkt måste arbeta för att undvika främmande mäns åtrå.⁶⁵

Om islam och livet efter döden gör författarna en skillnad mellan fundamentalister och andra muslimer. Allah sägs bestämma vilka som kommer till paradiset och vilka som kommer till helvetet i sin "outgrundliga vishet" och att ingen människa kan vara säker på att han eller hon kommer att hamna i paradiset.⁶⁶ Som jag ser det finns det två möjliga sätt att tolka detta på som läsare med tanke på hur det är skrivet i läroboken. Antingen kan man tolka det som att Gud/Allah likt i många andra religioner har en mycket mer komplex förståelse och därigenom kommer att fatta rätt beslut oavsett om människan förstår det eller inte. Eller kan texten tolkas som att Gud/Allah är nyckfull och inkonsekvent.

I läroboken finns det ett kapitel som är helt tillägnat islam. Vad som är intressant med detta kapitel är att det till skillnad från alla andra kapitel om världsreligionerna har rubriken "Islam" skriven i rött istället för svart. Det kan vara en slump, samtidigt som jag frågar mig själv hur associationerna och känslorna till färgen rött är efter Sovjetunionens fall i början av 1990-talet. En makt som Sverige länge fruktat. Om det är en slump, medvetet eller omedvetet kan jag inte besvara.

⁶⁴ Ibid., s.117.

⁶⁵ Ibid., s.121.

⁶⁶ Ibid., s.145.

Läroboksförfattarna berättar om den muslimska vallfärden till Mecka och framhåller att det är något som varje muslim bör göra. Om islams uppkomst och Muhammed berättar läroboksförfattarna att det sägs att profeten inte kunde läsa och skriva. Det berättas även i läroboken att stad efter stad underkastade sig Muhammed. I det stora islamiska riket som breddade ut sig efter Muhammeds död berättas det att ”bokens folk”, kristna och judar, respekterades och fick utöva sina religioner som vanligt. Islam beskrivs som en växande religion och den snabba spridningen av religionen i Afrika kan bero på att den uppfattas som en enkel och begriplig religion, menar författarna. Läroboksförfattarna understryker att islam är en religion som fördömer rasism.⁶⁷ I dessa skildringar finner jag två problematiska företeelser. Det sägs att stad efter stad underkastade sig Muhammed vilket reducerar religionen från Gud/Allah till att muslimerna endast blir anhängare av Muhammed som snarare bör betraktas som profet eller andlig ledare. Den sista problematiken som jag finner är att författarna reducerar islam till en enkel religion, för som jag ser det är religion sällan något enkelt om man inte gör det till något enkelt.

Läroboksförfattarna beskriver islam som ett sätt att leva där hederlighet och hjälpanhet av vänner såväl som främlingar är viktigt. Detta lyfts fram som en förklaring till att fylleri, prostitution, stöld och vandalisera är lågt inom muslimska samhällen. Det sista i kapitlet om islam är en kort text till en bild på muslimska flickor där det berättas att de går på koranskola och lär sig om Koranen samt att lyda föräldrar och lärare men även att vara ärliga och följa andra moraliska normer.⁶⁸ Här ses tydligt hur islam framstår som en livsstil som genomsyrar muslimen som inte är moderat eller socialdemokrat, han eller hon, god eller ond, lat eller arbetsam utan i första hand muslim.

I de två avslutande rubrikerna i boken beskriver författarna islam som en religion som menar att alla andra religioner är felaktiga vilket är anledningen till att alla enligt muslimerna bör konvertera till islam. Vem kan begära att religionerna ska enas, frågar sig författarna och stryker under de abrahamitiska religionernas skillnader och visar på att de bör hållas isär.⁶⁹ Detta absolut sista resonemang i boken är inte totalt förenligt med Huntingtons teori som antyder att det finns vattentäta skott mellan olika ”civilisationer”, men jag ser det som något som styrker åtskillnaden av religionerna som om de vore ett slags civilisationer, även om en närmare värdering inte görs från författarnas håll.

⁶⁷ Ibid., s.158ff.

⁶⁸ Ibid., s.160f.

⁶⁹ Ibid., s.172ff.

3.2 Människan, livet och religionen: texter i religionskunskap för gymnasieskolan 1996

I Anders Sjöbrandts lärobok inleds kapitlet om islam med att han berättar att religionen likt kristendomen och judendomen har sitt ursprung i Mellanöstern. Det konstateras även att de tre religionerna alla är monoteistiska och att de tänker sig att det onda i världen är ett resultat av människans olydnad mot Gud. Sjöbrandt berättar att Muhammed är den sista profeten enligt islam och att det är genom honom som människorna fick Koranen med dess detaljerade levnadsregler, berättelser och lovsånger. Vidare beskriver Sjöbrandt att islam lär ut att Gud är barmhärtig och förlåtande samtidigt som han är en rättvis domare som kommer att döma människan efter hennes handlingar.⁷⁰ Beskrivningen är ganska kort, säger inte särskilt mycket och är objektiv enligt min mening. Till stor del består kapitlet av översatta citat från Koranen där en mening sticker ut, från Sura 2:285-286, med följande översättning som ger en bild av ett islam som är fientligt mot ateister eller icke-muslimer:

Skänk oss seger över de otroendes folk⁷¹

Under temat ”Vårt ursprung” finns det ett citat från Koranen som förmedlar att Gud/Allah har skapat människan och att solens och månens vandringar är förutbestämda.⁷² Temat ”Det goda och det onda” väljer även det ett korancitat för att förklara hur muslimer ser på det aktuella ämnet. Citatet berättar att Gud/Allah kommer att belöna eller straffa människan beroende på om hon har varit god eller ond.⁷³ Om döden menar läroboksförfattarna att muslimen tänker följande i linje med Koranen, Sura 20:57:

Av jord har vi skapat er; till den ska vi låta er återvända, och ur den ska vi ännu en gång låta er uppstå⁷⁴

Genomgående i Sjöbrandts bok ser jag hur han låter Koranen representera muslimerna. Det blir väldigt tunt då mycket lite sägs om islam över huvud taget, det är nästan bara korancitat som läsaren får ta del av. Islam reduceras näst intill till att bara vara Koranen och dess text. Självfallet ska vikten av Koranen framgå men i denna lärobok framstår det snarare som det enda som islam är. Det är en väldigt intetsägande bok vilket kräver att läraren kompletterar näst intill alla aspekter av det som sägs om islam.

⁷⁰ Anders Sjöbrandt, *Människan, livet och religionen: texter i religionskunskap för gymnasieskolan* (Natur och kultur 1996), s.76-83.

⁷¹ Ibid., s.78.

⁷² Ibid., s.124.

⁷³ Ibid., s.158-162.

⁷⁴ Ibid., s.184.

3.3 Religionskunskap för gymnasiet: A-kursen 1997

I Lars-Göran Alms lärobok finns allt om islam i ett samlat kapitel som inleds med profeten Muhammed och islams tidiga historia för att sedan övergå till att berätta om de första kaliferna efter Muhammeds död. Alm skriver även om den splittring som sker inom islam i samband med meningsskiljaktigheterna om Ali som kalif. Detta resonemang drar sedan Alm vidare till att förklara tendenserna till att dö martyrdöd genom självmordsattentat inom den shiitiska inriktningen av islam. Han är dock noggrann med att understryka att självmordsbombare är en ytterst liten minoritet inom shia som också är en minoritet när man sätter det i relation till alla muslimer. Efter detta talar Alm om islams utbredning och tar upp araberna som en del av islam men gör tydligt skillnad mellan att vara arab och tillhöra en folkgrupp och att vara muslim och tillhöra islam.⁷⁵ Här ser vi alltså en väldigt bra skildring där läroboksförfattaren tar utgångspunkt i vanliga generaliseringar, som är problematiska, bryter ner dem och sakligt beskriver hur saker är. Ett tydligt exempel på hur en lärobok kan motverka ett samhällsproblem samtidigt som den går hand i hand med läroplanen.

I sin beskrivning av Koranen lyfter Alm texten som mycket viktig för muslimer och som en text med stort inflytande i muslimska länder. Om haditherna berättar Alm att det råder ständiga diskussioner om vilka som är bindande och vilka som inte är det. Alm säger även att det finns regler som inte finns i Koranen eller sunna som alla muslimer är överens om och är bindande. Koranen, sunna och sharia, menar Alm, är något som muslimer bygger sina liv kring.⁷⁶ Att påstå att alla muslimer enas kring något finner jag dock problematiska då det inte finns någon som kan tala för alla muslimer och det är dessutom praktiskt omöjligt att undersöka om alla muslimer faktiskt står bakom ett påstående, oavsett vad det gäller. Föreställningen om att islams texter skulle utgöra underlaget för det muslimska livet är även det problematiskt. Det reducerar muslimen till en individ som är strikt styrd av religiösa texter vilket är att förenkla och generalisera på ett sätt som är allt för drastiskt.

När det gäller trosbekännelsen väljer Alm ett underligt sätt att presentera den enligt min mening:

Den islamiska trosbekännelsens första rad betonar också monoteismen: 'Ingen gud utom Allah'. Att sätta någon eller något vid sidan av Allah är den värsta av alla synder.⁷⁷

⁷⁵ Lars-Göran Alm, *Religionskunskap för gymnasiet: A-kursen* (Natur och kultur 1997), s.77-80.

⁷⁶ Ibid., s.80f.

⁷⁷ Ibid., s.82.

Det första som jag finner problematiskt är att arabiskans ”Allah” i det första skedet översätts, men inte i det andra vilket ger bilden av att muslimerna har en annan gud än den Gud som västvärlden och mer specifikt i detta fall Sverige känner från kristendomen. När det sedan sägs att det är den värsta synden att ha någon annan Gud än Allah framstår muslimernas förhållningssätt till den icke-muslimska världen som mycket negativt per automatik då det antyder att muslimen bör se kristna och judar som fruktansvärda syndare. Vilket en annan översättning, en konsekvent översättning inte hade resulterat i till skillnad från när det väljs att inte översätta ett ord.

Alm problematiserar predestinationen inom islam, det vill säga att allt är förutbestämt av Gud/Allah, genom att lyfta det paradoxala i att människan ska dömas för sina handlingar samtidigt som hennes liv är predestinerat.⁷⁸ Det vi kan se i Alms beskrivning är tydliga rasistiska tendenser där muslimen skiljs från den ”vanliga” förnuftiga människan:

Enligt vanligt mänskligt förnuft går sådana resonemang inte ihop, men det bekymrar inte muslimer.⁷⁹

Detta uttalande finner jag i första hand problematiskt för att det skiljer muslimers förnuft från ”vanliga människors” förnuft vilket är en ganska stark förolämpning och underordning av muslimer. I andra hand går denna typ av stereotypisering hand i hand med dels islamofobi, men även rasism och kulturalism.

Alm berättar att kvinnan inom islam ofta i västerlandet ses som underkuvad vilket hon också ofta är, men att muslimer har en annan syn på saken. Slöjan är en av de saker som Alm lyfter och förklarar att islam vill hålla isär könen men att det inte behöver vara ett tecken på förtryck av kvinnan, utan även kan vara ett sätt för kvinnan att visa att hon tar sin tro på allvar. Kvinnlig omskärelse hålls tydligt isär från islam av Alm som pekar på att företeelsen inte är knuten till islam utan förklarar att det var något som i vissa områden har funnits redan innan religionens intåg. Alms avsnitt om kvinnan och islam avslutas med att han resonerar om att det kanske inte är så stora skillnader mellan kvinnans situation i kristendomen och islam som många vill tro.⁸⁰

När det gäller rubriken ”islam och den moderna världen” får fundamentalismen ta väldigt mycket mer plats än modernismen och sekulärismen trots att det bara är Sudan, Pakistan och Iran som räknas upp som fundamentalistiskt styrda muslimska länder. Till detta knyts olika straff som är förankrade i Koranen, och som enligt Alm ses som grymma och omänskliga i

⁷⁸ Ibid., s.82f.

⁷⁹ Ibid., s.83.

⁸⁰ Ibid., s.85.

västerlandet. Innan kapitlet avslutas med nio frågor om islam skriver Alm under rubriken ”Fundamentalism – Islams framtid?” att fundamentalisterna ofta är unga och vill upprätta en islamisk stat men att denna strävan bland fundamentalisterna ofta slutar i diktatur. Alm menar att det kommer ta lång tid innan vi kan veta om den islamiska fundamentalismen kommer att kvarstå.⁸¹ I de frågor som Alm ställer om islam utgår han bland annat från att Koranen har mycket stor betydelse för muslimens vardagsliv samt politiken i muslimska länder.⁸² Problemet med frågorna som jag ser det är att de är ledande då Alm redan har förklarat att muslimer är annorlunda från den vanliga förnuftiga människan och dessutom att muslimer är starkt påverkade av Koranen som om att muslimer besitter någon form av gemensamt medvetande där alla helt enkelt bara är som dom är med utgångspunkt i en definition som de själva haft väldigt lite att göra med. Muslimer framstår alltså än en gång som en varelse knuten till Koranen.

3.4 Livets kurs - stora boken 1998

I Ola Björlins lärobok från 1998 kan det läsas om det historiska perspektivet där han berättar att antalet muslimer i landet har ökat på senaste tiden och att de kommer ifrån olika länder och har olika traditioner när det gäller religionen. Björnin nämner även att antalet muslimer i mitten av 1990-talet uppgår till mer än 200 000. I samband med detta förmedlas att samhället förr var mer intolerant men även mer stabilt. Detta skapar ett behov av att söka efter en gemensam värdegrund och när det kommer till den frågan problematiserar Björnin genom att säga att vissa söker svaren i sitt medfödda förnuft medan andra söker svaren i Koranen. Lösningen på detta problem är att lära känna varandra bättre över nations- och religionsgränserna.⁸³ Med detta antyder Björnin att den ökade mångfalden, som muslimerna har skapat, även genererar någon form av instabilitet. De potentiella lösningarna på detta ”problem” är att få förståelse över nations- och religionsgränser, enligt Björnin, men samtidigt definierar han indirekt muslimer som en slags oförnuftig robotliknande varelse som blint följer Koranen. Om detta knyts till Saids analys kan man spekulera kring textens potential att påverka människors åsikter. I detta fall hade Björlins text kunnat bidra till åtskiljandet av muslimerna från gemenskapen och i det längre loppet diskriminerande maktstrukturer, beroende på läsarnas kognitiva schema.

⁸¹ Ibid., s.87ff.

⁸² Ibid., s.89.

⁸³ Ola Björnin, *Livets kurs - stora boken* (Bonnier utbildning 1998), s.80ff.

Björilin berättar att Abraham är en central gestalt i både judendomen, kristendomen och islam.⁸⁴ Han räknar sedan upp olika likheter mellan de tre religionerna innan han går vidare till skillnaderna där det främst talas om att judar, kristna och muslimer tror på samma gud men att judar och muslimer inte håller med om treenigheten inom kristendomen.⁸⁵

Om läsaren tittar på de bilder som läroboken innehåller när det gäller kapitlena om judendom, kristendom och islam ser man ett intressant mönster skymtas. Sex av åtta bilder i kapitlet om judendomen innefattar människor som ler. Åtta av sjutton bilder i kapitlet om kristendomen innefattar människor som ler. När det kommer till islam på andra sidan så har läroboken sju bilder varav en bild är tvetydig då det är svårt att se om barnet i bildens periferi skrattar eller gråter. Bortsett från detta så finns det ytterligare en avvikande faktor när det gäller bilderna som valts för att skildra islam och det är att det inte finns en enda svensk flagga på någon av de bilderna, vilket finns både i kapitlet om judendomen och kristendomen.⁸⁶ I vilken grad detta är relevant kommer att framgå i helheten då observationen i sin ensamhet inte behöver utgöra något större problem mer än att det är lite underligt. Avsaknaden av en svensk flagga i kapitlet om islam kan påverka det kognitiva schemat i den bemärkelsen att judendomen och kristendomen kopplas till Sverige genom flaggan medan islam framstår som icke-svenskt fast att det finns en stor svensk muslimsk minoritet.

Björilin introducerar kort några nyckelbegrepp under kapitlet om islam innan han övergår till att berätta att majoriteten av alla muslimer inte är araber.⁸⁷ Efter detta redogör Björilin för Muhammed och hans etablerande av religionen, men landar på vägen i att alla troende muslimer ända sedan erövringen av Mecka ber fem gånger om dagen.⁸⁸ Detta är ett påstående som är felaktigt då det faktumet att muslimer är troende inte innebär att han eller hon ber fem gånger om dagen. Det finns såklart troende muslimer som inte förhåller sig särskilt mycket till religionens regler och rekommendationer. Om alla hade följt Koranen och andra vägledande texter som finns hade det inte funnits syndiga muslimer vilket självklart inte är fallet. Beskrivningar som denna ger en bild av muslimer som stöpt i en oföränderlig form som inte har förändrats sedan medeltiden.

⁸⁴ Ibid., s.111.

⁸⁵ Ibid., s.114-117.

⁸⁶ Ibid., s.122-202.

⁸⁷ Ibid., s.186.

⁸⁸ Ibid., s.187f.

Björnin redogör efter detta för de fem pelarna.⁸⁹ Sedan går han vidare till sharia där han klargör att det finns olika rättsskolor inom islam som har olika åsikter om hur och när sharia ska tillämpas. I samband med detta lyfts ett antal korancitat ut som dels pekar mot stymningsstraff när det gäller tjuvar men även förlåtelse. Det tas även citat som skildrar islam som en religion som förespråkar krig mot icke-muslimer samtidigt som den bilden kontrasteras med ett citat som talar om att jihad är en kamp inom människan snarare än mot andra.⁹⁰ Det är alltså en tvåsidig bild av islam som skildras i samband med dessa utdrag ut Koranen men det är det extrema exemplet som visas i första hand vilket får det att framstå som det primära och mer representativa.

Under rubriken ”Islams utveckling” beskriver Björnin uppdelningen mellan sunniter och shiiter, talar om korstågstiden och motsättningarna som då skapades mellan muslimer och kristna. Efter osmanska rikets fall kom dock stora delar av den muslimska arabvärlden under europeisk kontroll, berättar Björnin. När det handlar om de nutida muslimska nationerna framstår fundamentalismen som central fast till exempel Turkiet lyfts som ett sekulärt land med muslimsk majoritet i befolkningen. Muslimerna i Europa och Sverige ökar i antal, säger Björnin. Om Spanien förmedlas det att muslimerna under 1400-talet drivits ut efter en lång tid av tolerant samexistens mellan de tre religionerna i området under det muslimska styret. Om muslimerna i Sverige säger Björnin att de började komma under 1950-talet och snabbt har ökat till över 200 000, men att det finns väldigt få moskéer i relation till deras antal. Innan boken övergår till att intervjua en muslim säger Björnin att de kommande årtiondena är viktiga för att se i vilken mån religionsfriheten fungerar. Förutsatt att religionsfriheten fungerar är det muslimerna själva som bestämmer hur islam kommer att ta form i Sverige.⁹¹ Det första som jag finner problematiskt med vad Björnin säger är att ”många muslimska stater hamnade under europeisk kontroll”. Det är ett extremt partiskt sätt att beskriva skeendet på. Helt plötsligt hamnade bara staterna under europeisk kontroll, inget erövrande, expanderande eller kolonialiserande. Det bara kom att bli så, men nog om det, jag tror att min poäng borde vara tydlig vid det här laget. Det andra som är aningen problematiskt är Björnins skildring av den snabba tillväxten av muslimer i landet då detta kan tolkas som något hotfullt, men det är i hög grad beroende av läsarens kognitiva schema. Det tredje som jag finner problematiskt såhär på efterhand är sättet som Björnin förlägger ansvaret för att islam ska fungera i Sverige på muslimerna. Att döma av allmänna debatter som blossar upp med jämna mellanrum finns det

⁸⁹ Ibid., s.189ff.

⁹⁰ Ibid., s.192ff.

⁹¹ Ibid., s.195-

nämligen gott om motstånd mot moskébyggen till exempel, vilket då skulle innebära att den svenska religionsfriheten inte fungerar. Det är dock en analys som hör hemma i en annan undersökning.

Under en sektion av kapitlet som heter ”Mötet” redovisar Björlin sitt möte med imamen Mahmut Ongun som uppskattar antalet utövande till ungefär 20 %. Om sharia säger imamen att den endast verkar i länder med muslimsk majoritet, men att muslimer måste rätta sig efter majoritetens lagstiftning när de befinner sig i en minoritetssituation. Samtidigt visas en bild av imamen som tolerant när han säger att icke-muslimer inte omfattas av sharialagstiftningen i ett islamiskt land. Angående religionsfriheten uttrycker imamen att han hade velat ha fler moskéer, och möjligheten till att ha halalslaktat svenskt kött samt omskärelse av pojkar. Som islams kärna anger imamen trosbekännelsen, resten menar han kommer av sig själv med den som grund. Även Koranen lyfts som central av imamen.⁹² Denna bild som ges av islam här visar på att det inte är en enhetlig massa som andra sektioner har gett sken av, trots att de har valt att intervjua en imam som rimligtvis är väldigt övertygad i sin tro.

Om sikherna nämner Björlin kort att det rått spänningar på den indiska halvön mellan hinduer och islam sedan 1000-talet och att den femte gurun torterades till döds för att han vägrade att konvertera till islam.⁹³ Detta är intressant av den anledningen att jag tidigare lyft hur arabiska muslimska länder kom att bli europeiska kolonier. Tittar man på retoriken här å andra sidan så drar sig författaren inte för att använda negativt laddade ord.

Under kapitlet ”Regioner och religioner” återkommer islam på ett flertal platser i Björlins skildring. Björlin berättar att muslimer erövrade Cordoba i Spanien och att muslimer där levt tillsammans med judar och kristna under toleranta förhållanden tills området återtog av de kristna erövrarna. Under 1500-talet börjar det dock talas om blodets renhet i linje med modern rasism och människor dömdes på basis av vad de föreställdes ha ärvt från sina föräldrar även om de i själva verket hade konverterat för att få stanna i området. Björlin berättar att det skedde en etnisk rensning av judar och muslimer i Spanien under medeltiden och fortsätter sedan att tala om det kulturarv som finns i Spanien sedan medeltiden.⁹⁴ Återigen går det att se hur toleransen under medeltiden i de muslimska rikena framhålls.

⁹² Ibid., s.199-202.

⁹³ Ibid., s.233.

⁹⁴ Ibid., s.306-310.

I antologidelen av boken finner läsaren en text som problematiserar vem som kan definieras som muslim. Texten inleder med att säga att den som har uttalat trosbekännelsen kan definieras som muslim men det överensstämmer inte med trons fulla betydelse. Definitionen som görs av en troende muslim innefattar övertygelsen om att Gud finns, att personen regelbundet genomför tidebönen, betalar sina religiösa skatter och som säger sanningen eller håller tyst, bland mycket annat.⁹⁵ Med denna typ av definition av vem som är muslim är jag övertygad om att stora delar av de 1,3 miljarder muslimer som idag sägs finnas i världen inte längre hade definierats som just muslimer. Ändå benämns dessa 1,3 miljarder som en massa som föreställs vara någorlunda homogen.

Avslutningsvis skildras i bokens antologidel muslimens avståndstagande från rasism genom korancitat och en annan bok får stå för islams åsikter om aids som kort och gott nästan säger att aids är resultatet av att människan inte levt enligt de islamiska rekommendationerna.⁹⁶ Muslimen reduceras här åter igen i stort sätt till en person som följer de heliga texterna. Visserligen finns det många muslimer som följer Koranen, sunna och hadither men det är inte det enda som är av betydelse och utgör muslimens identitet. Dessutom är det svårt att tro, även om det hade varit bra om det stämde, att alla muslimer skulle vara anti-rasister på samma sätt som att det är skillnad på att säga att Sverige är ett tolerant land och att alla svenskar är toleranta.

3.5 Religion och sånt: religionskunskap kurs A 2000

I Börje Rings lärobok i religionskunskap stöter läsaren på islam först när han introducerar judendomen, kristendomen och islam och berättar att de tre religionerna alla har Abraham som stamfader.⁹⁷ Senare i kapitlet om islam inleder Ring med att punkta upp fyra saker som han finner centralt i religionen varibland vi finner påståendet att religion och vardagslivet är ett och detsamma.⁹⁸ Återigen ser vi alltså ett exempel på hur muslimens identitet skildras som bestående endast av islam, vilket skapar en utmaning för läraren att nyansera bilden till att överensstämma mer med verkligheten.

Ring fortsätter med att definiera muslimen som den som tror på Gud, som heter Allah på arabiska. Trosbekännelsen översätts och monoteismen lyfts som central. Detta uppföljs av en redogörelse för Muhammeds liv som är starkt centrerad kring årtal, varefter Koranen blir

⁹⁵ Ibid., s.354f.

⁹⁶ Ibid., s.356f.

⁹⁷ Börje Ring, *Religion och sånt: religionskunskap kurs A* (Almqvist & Wiksell 2000), s.39.

⁹⁸ Ibid., s.87

tillägnad två sidor där det talas om bland annat surorna och hur de är organiserade samt att det sägs att alla muslimer tror att varje tecken i Koranen är skrivet av Gud, men Ring tydliggör att det finns olika tolkningar av texten.⁹⁹

Om ordet ”muhammedaner” berättar Ring att muslimerna själva tycker att det är en felaktig benämning på gruppen då det reducerar religionen till att handla om att följa Muhammed snarare än Gud/Allah. För det andra lyfter Ring fram att islam inte uppfanns utan att det snarare förmedlades av Muhammed fast att tron funnits även innan detta.¹⁰⁰ De som arbetar med att tala om Orienten och muslimer kan ses som orientalist. Detta stycke i Rings lärobok antyder en medvetenhet om problematiken med att definiera ”de andra” ur det västerländska perspektivet. Detta utdrag vill jag se som ett steg i rätt riktning när det gäller Saids analys av orientalismen.

Ring tar upp islams fem pelare och talar bland annat om månåret.¹⁰¹ I detta stycke kan följande läsas om vallfärden:

Det är varje muslims dröm att en gång i livet få besöka Mecka¹⁰²

Här är ytterligare ett påstående om muslimer som gör anspråk på att veta allt för mycket och som dessutom är helt omöjligt att finna belägg för. Dock finner jag det väldigt lätt att dementera detta påstående som tar sig allt för mycket vatten över huvudet.

Under rubriken ”Religion och vardagsliv är ett” skriver Ring att hela livet påverkas om du är en muslim. Islam genomsyrar muslimens hela liv, enligt Ring och sedan börjar han räkna upp olika aspekter: Muslimen äter inte griskött, dricker inte alkohol, djur som förtärs måste slaktas genom att få sin halspulsåder avskuren, framförallt kvinnan ska klä sig på ett visst sätt som inte attraherar män samtidigt som Ring förmedlar att de flesta muslimska kvinnor inte bär slöja. Mannen får gifta sig med upp till fyra kvinnor, vilket är omdiskuterat inom islam. Muslimer tänker inte som människor som har levt hela sitt liv i det moderna Sverige om ära och skam. Familjen är mycket central för muslimer, enligt Ring, och männen ska beskydda kvinnorna som bör hålla sig i hemmet medan pojkarna har ett mer fritt liv. Om kvinnlig omskärelse konstaterar Ring att det är en icke-islamisk företeelse medan den manliga omskärelsen är obligatorisk.¹⁰³ Åter igen ser jag här ett allvarligt uttryck av orientalism där

⁹⁹ Ibid., s.88-91

¹⁰⁰ Ibid., s.91.

¹⁰¹ Ibid., s.93-96.

¹⁰² Ibid., s.95.

¹⁰³ Ibid., s.96ff.

muslimens identitet framstår som en medfödd rasegenskap som genomsyrar alla de människor som definieras som muslimer. Denna beskrivning är mycket allvarlig även om den har fått rätt på saker så som att kvinnlig omskärelse inte är förankrad i islam som religion.

Om jihad säger Ring att ordet ofta översätts till heligt krig men att det i själva verket ofta handlar om en inre kamp för muslimer som syftar till att bli en sann muslim. Han för även ett resonemang om att religionen genom historien såväl inom judendomen som kristendomen och islam har använts för att starta så kallade heliga krig av diverse ledare.¹⁰⁴ Detta är ett resonemang som bryter ner bilden av muslimen och nyanserar den på ett mycket bra sätt genom att bringa klarhet över begreppet ”jihad”.

Om sunni och shia säger Ring att det finns både de som är konservativa och liberala inom de båda riktningarna. Muslimerna delas sedan upp i fundamentalister, sekulärister, modernister och traditionalister. Fundamentalisterna är de som Ring skriver mest om och det sägs att de vill att samhället ska styras av islamiska lagar och om de befinner sig i minoritetssituation så sluter de sig i ett getto och följer sina egna lagar. Fundamentalisterna menar att icke-islamiska samhällen bör bekämpas med våld och terror och att stöld inte behöver vara problematisk för de muslimerna som lever i dessa samhällen. Sektionen om fundamentalisterna avslutar Ring med att säga att den övervägande delen av världens muslimer inte är fundamentalister. De sekulära menar å andra sidan att staten och religionen ska vara åtskilda. Modernisterna vill att samhället ska vara baserat på Koranen men att det samtidigt ska vara moderniserat. Traditionalisterna vill i motsats till modernisterna bevara allt det gamla, berättar Ring.¹⁰⁵ Här ser jag åter igen hur fundamentalisterna får ta mycket plats, men genom att Ring understryker att de inte är representativa motverkas den negativa diskursen om muslimen som fundamentalistisk.

I kapitlets avslutande diskussionsuppgifter sägs att västvärlden ofta brukar ha invändningar mot den muslimska kvinnoynen och att kvinnan inom islam enligt många är förtryckt, samt att slöjan är den främsta symbolen på detta förtryck. Frågorna som ställs till dessa påståenden är om muslimska kvinnor kanske har en annan uppfattning eller om de inte är medvetna om förtrycket eller om de saknar kraft eller mod att protestera. Avslutningsvis problematiseras jämlikhet och Ring säger att den muslimska uppfattningen av jämlikhet är att män och kvinnor har olika uppgifter och att dessa olika uppgifter eller plikter är lika mycket värda,

¹⁰⁴ Ibid., s.101.

¹⁰⁵ Ibis., s.102-

varpå Ring sedan frågar hur den svenska synen på jämlikhet ser ut.¹⁰⁶ Dessa frågor innebär åter igen en stor utmaning för läraren vars uppgift enligt läroplanen är att få eleverna att känna gemenskap med dels Sverige och i det större med världens medborgare. I detta fall motarbetar läroboken detta genom att utesluta muslimerna när Ring frågar om den svenska synen på jämlikhet och därmed avskiljer muslimerna från den ”svenska” gemenskapen. Angående kvinnan som förtryckt inom islam hade läroboken kunnat sätta det i relation till sexualiseringen av kvinnan och mena att det även finns en annan sorts förtryck för att vidga perspektivet.

3.6 Heliga skrifter: Om världsreligionernas urkunder 2002

I Bengt Arvidssons lärobok i religionskunskap studeras religionerna med utgångspunkt i de heliga texterna.¹⁰⁷ Kapitlet om islam och Koranen inleder Arvidsson med att berätta om Koranens tillkomst och förklarar begreppet sura som betyder kapitel på arabiska.¹⁰⁸ De första sidorna av kapitlet om Koranen behandlar bland annat de fem pelarna som läsaren uppmanas att identifiera i ett utdrag ur Koranen. Arvidsson uppmanar även läsaren att jämföra vad som sägs om Eva och Adam med Bibelns berättelse.¹⁰⁹ Åter igen vill jag säga att denna sorts upplägg är i behov av en lärare som är skicklig på att hantera diskussioner. Även om frågorna och texten inte är ledande är det svårt att veta var diskussionen kommer att landa.

I relation till frågorna framstår muslimerna, av Arvidssons skildring, som om de tycker att judarna ignorerar Guds/Allahs budskap och stänger sina öron för sanningen och dödar Guds/Allahs budbärare.¹¹⁰ Sättet som suran bearbetas i denna översättning ger alltså bilden av muslimerna som individer som inte ser positivt på judar. Det historiska perspektivet med medeltidens tolerans lyfts inte in för att nyansera bilden som annars ger ett dåligt intryck.

I en fråga om när det enligt Koranen är rätt att kriga och döda, formulerad av Arvidsson, framstår islam som en religion som är emot krig, men som har acceptans gentemot försvarskrig som ger anledning till att kriga tillbaka. Likaså framstår islam som en religion som är starkt emot förtryck och motverkandet av detta är ytterligare en anledning till att föra krig.¹¹¹ Jag ser skildringen som oproblematiserad men åter igen så är det vad eleverna gör av diskussionsfrågan som är det intressanta och det är beroende av elevernas kognitiva schema.

¹⁰⁶ Ibid., s.107f.

¹⁰⁷ Bengt Arvidsson, *Heliga skrifter: Om världsreligionernas urkunder* (Gleerup 2002), s.5.

¹⁰⁸ Ibid., s.90.

¹⁰⁹ Ibid., s.92f.

¹¹⁰ Ibid., s.94f.

¹¹¹ Ibid., s.97.

Om det är elever som har negativa inställningar till islam kan denna typ av frågor enligt teorin om kognitiva scheman ta en negativ riktning medan detsamma gäller för motsatsen.

Om sura fyra säger Arvidsson bland annat att det står att kvinnor som begår en grovt oanständig handling om det kan samlas fyra vittnen ska fängslas i sitt hem tills döden tar hennes liv. Till denna information ställer Arvidsson frågan om suran kan kopplas till hedersmord och vad det är som kan ge upphov till kulturkrockar i Sverige när det gäller frågor om anständighet.¹¹² Ytterligare en gång ser vi hur lärarens sätt att bearbeta frågan kommer att vara essentiellt för diskussionens utfall då det är en omöjlighet att ge ett svar på var diskussionen kommer att hamna. Problematiserandet av i vilken grad hedersmord utövas bland muslimer är inget som Arvidsson bearbetade, vilket är riskabelt i den mån att något så pass negativt kan uppfattas som en väldigt central del av muslimers liv.

Arvidsson skildrar att islam står för att mannen ska ha rätt att slå sin kvinna om hon går emot Gud/Allah. Han nämner även mycket kort att det finns en omdiskuterad sura som säger att tjuvar ska få sina händer avhuggna.¹¹³ Om slöjan visar Arvidsson med en översättning ur Koranen att det står att kvinnan ska täcka sin barm med slöjan och frågar sedan vad det står om slöjan i texten och om det är tal om kvinnoförtryck eller ett sätt att skydda kvinnan från bristande moral hos män.¹¹⁴ I detta fall leder översättningen till en positiv tolkning snarare än en negativ, men att frågan är ledande i en positiv riktning kommer sedan att filtreras olika beroende på läsaren vilket inte får glömmas.

Genom Koranen ger Arvidsson exempel på en tänkbar förklaring på talibanernas religiösa intolerans när de 2001 förstörde en gammal Buddhastaty uthuggen ur ett berg.¹¹⁵ Intoleransen förklaras alltså genom religionen som de delar med över en miljard andra människor, vilket är en farlig parallell att dra.

Avslutningsvis vill jag understryka att jag inte tror att det finns många lärare som hade haft Arvidssons bok som det enda underlaget för en kurs i religion. Hela boken bygger på citat från de religiösa texterna vilket lämnar extremt mycket i elevernas händer genom de diskussionsfrågor som ställs och en närmast omöjlighet för eleven att på ett meningsfullt sätt studera inför ett prov. Denna bok användes antagligen som sekundärlitteratur eller med väldigt mycket kompletterande källmaterial från andra håll. Genomgående finner jag

¹¹² Ibid., s.100.

¹¹³ Ibid., s.101.

¹¹⁴ Ibid., s.111f.

¹¹⁵ Ibid., s.113f

problemet att islam reduceras till att vara det som står i Koranen tillsammans med det osäkra utfallet av klassens eller elevens reflektioner och tyckande. Reflektioner och tyckande i all ära, det kan vara jättebra men kan även bli väldigt tunt och dessutom kan det vara svårt för alla elever att tillgodogöra sig kamraternas reflektioner.

3.7 Bok-och-webb religionskunskap A 2003

I Emil Mattssons lärobok tas under rubriken ”Farbror med skägg – eller ingenting?” olika tänkbara sätt som människor kan tänka om Gud. Här skildras att muslimen kanske håller fast vid att det bara finns en gud och att denne inte får porträtteras samt att gud är stor.¹¹⁶ På ett väldigt ödmjukt och relativt sätt redogörs alltså för monoteismen, bildförbudet och guds storhet inom islam på ett sätt som inte förenklar allt för mycket.

På den nästkommande sidan tar Mattson upp frågan om att alla som är medlemmar i svenska kyrkan inte är kristna och frågar sedan om alla muslimer verkligen är muslimer. Sedan går han vidare med att säga att när det sägs att Sverige är ett kristet land innebär det att landet har påverkats av kristendomen, inte att alla dess medborgare är kristna. Dock understryker han att det är troligt att många i samband med diverse högtider praktiserar den kristna tron i någon mån. På samma sätt menar han att det är för muslimer. Vissa praktiserar religionen lite, andra mycket och vissa tror inte alls men deltar i vissa traditioner i alla fall.¹¹⁷ Denna beskrivning ser jag som något som motverkar stereotyper och även luckrar upp islamofobin vars essens skulle kunna sägas vara att det finns väldigt starka föreställningar om att muslimen är på ett visst sätt som på något plan är hotfullt och därigenom legitimerar en behandling som man inte skulle utsätta andra människor för.

Om framväxten av det mångkulturella och framförallt muslimska Sverige kan i läroboken följande positiva inställning läsas:

Världens religioner har börjat slå rot i Sverige. Mycket tack vare invandringen finns idag företrädare för alla de stora religionerna i världen – framförallt muslimer, men också judar, hinduer, buddhister, sikher och bahaianhängare. Konverteringar är inte ovanliga, det vill säga att man väljer att gå över till en annan religion.¹¹⁸

Kapitlet om islam inleds med en bild på tre muslimska tjejer. Två med huvudbonad och en utan. Dessa intervjuas angående bönen och i texten framgår bönen som väldigt central för samtliga och som något viktigt för att människan ska bli medveten om sitt agerande och

¹¹⁶ Emil Mattsson, *Bok-och-webb religionskunskap A* (Bok & webb 2003), s.12.

¹¹⁷ Ibid., s.13.

¹¹⁸ Ibid., s.16f.

därigenom även kunna bättra sig.¹¹⁹ Trots att det är tre muslimska tjejer som intervjuas så är det en väldigt homogen bild av islam. En bild som med fördel hade kunnat nyanseras.

Innan läroboken berättar om Muhammed konstateras att det finns många missförstånd och fördomar om islam och att muslimerna sällan kommer till tals i media. Sedan redogörs för islam uppkomst och utbredning.¹²⁰ Om muslimers tro så knyts i läroboken tron inom islam till handlingen. En tro utan inverkan på livet framställs som en tro utan värde inom religionen. Till denna tro knyts centrala element av islam så som monoteismen, sharia och tanken om Muhammed som Guds/Allahs sista profet. Innan läroboken övergår till att bearbeta handlingarna som presenteras genom de fem pelarna understryks att muslimer precis som kristna inte alla är på samma våglängd i sin religiositet. Vissa utövar strikt sin religion, andra mitt emellan och andra inte alls. Trosbekännelsen återges med ”gud” i det första skedet och ”Allah” i det andra.¹²¹ Det enda problematiska som jag finner bland dessa redogörelser för islam är den selektiva översättningen av trosbekännelsen där gud översätts första men inte andra gången vilket skapar en bild av att muslimer tror på en annan gud än Gud som i sin tur skapar en större distans till kristendomen.

I kapitlet om islam kan vi i boken finna en halv sida som består av en uppgift att ta ställning till hur svenskar bör förhålla sig till mångkulturaliteten, islam och religionsfriheten där det är meningen att eleverna ska svara ja eller nej. Bland frågorna finns till exempel diskussionen kring om det ska vara tillåtet att fira skolavslutningen i kyrkan, om det ska få finnas halalslaktat kött i skolmatsalen, om de som har invandrat till Sverige ska rätta sig efter befintliga seder och om slöjan ska vara förbjuden i skolan.¹²² Viktiga saker att ta upp utan tvekan, men åter igen utmanas läraren av läromedlet att vara kompetent diskussionsledare. Det är inget problem men minst sagt kan det vara en utmaning att föra dessa diskussioner på ett så givande sätt som möjligt.

I Mattssons bok framställs islam som en vardagsnära religion med matregler som liknar judendomens. Om slöjan sägs det att det finns flera argument för dess användande. Ett är att kvinnan ska slippa känna sig som ett utställningsobjekt. Ett annat är att det skapar en gräns mellan könen då män och kvinnor bara borde umgås med varandra inom familjen, enligt skildringen av islam som vi kan se i läroboken. Kritiken av slöjan nyanseras sedan genom att lyfta fram problem i Sverige så som prostitution, pornografi, skilsmässor och kvinnoidealets

¹¹⁹ Ibid., s.52ff.

¹²⁰ Ibid., s.55-58.

¹²¹ Ibid., s.58-64.

¹²² Ibid., s.59

krav på kvinnan att vara sexig, smal, snygg och mycket annat.¹²³ Här ser vi tydligt den nyanserade bild av slöjan och kvinnan som jag har saknat i tidigare läroböcker som i linje med den allmänna tendensen gärna pekat finger och problematiserat de andra utan att lyfta fram någon form av självkritiskt tänkande.

Under rubriken ”Muslimska riktningar i världen” lyfts traditionalister, sekularister och fundamentalister/islamister fram. Dessa fundamentalister eller islamister vill att samhället ska styras av islams lagar, berättar Mattsson. Det berättas även att islamisterna ifrågasätter västvärlden och framförallt USA och att dessa grupper ofta har stort stöd i muslimska länder. Det framhävs även att islamism ofta knyts till terrorism men att detta är fel då många viktiga islamistiska organisationer är emot terrorverksamhet. Avslutningsvis sägs att många går en medelväg fast att människor ofta delas in i olika kategorier.¹²⁴ Även om fundamentalisterna även i denna bok får ta mer plats än övriga inriktningar så avrundas hela avsnittet med att konstatera att kategorierna inte är så användbara som de kan verka. Ett kritiskt tänkande som för tankarna bortom tänkandet i termer av vi och dem och där igenom även motverkar rasism, kulturalism och islamofobi.

3.8 Söka svar: religionskunskap kurs A & B 2004

Massmedia fokuserar ofta på de etniska och religiösa skillnaderna mellan olika grupper vilket ger en missvisande bild av judendomen, kristendomen och islam som har många likheter med varandra, berättar Malin Mattsson.¹²⁵ Mattsson redogör kort därefter för Abraham och sedan Moses, Jesus och Muhammed. Om Muhammed berättas ungefärligt i vilken tid han levde och uppenbarelse som han fick av Gabriel. Vandrigen till staden Medina och vikten av denna händelse för islam lyfts fram innan Mattsson går vidare till att berätta om Muhammeds död.¹²⁶ Monoteismen och tron på en och samma Gud förenar de tre religionerna likt det faktum att de brukar definieras som bokens folk. Beskrivningarna av skapelsen, undergången och livet efter döden är också väldigt lika och förenar religionerna, berättar Mattsson. Judendomen, kristendomen och islam har även stamfadern Abraham gemensamt och betraktar Jerusalem som en helig stad.¹²⁷ Detta kapitel om religionernas likheter luckrar upp föreställningen av de stora skillnaderna som Mattsson inledningsvis säger att media porträtter. Genom denna

¹²³ Ibid., s.65f.

¹²⁴ Ibid., s.66f.

¹²⁵ Malin Mattsson, *Religionerna i väst* i Malin Mattsson, Leif Eriksson, & Uriel Hedengren, *Söka svar: religionskunskap kurs A & B*, 2 (Almqvist & Wiksell 2004), s.180ff.

¹²⁶ Ibid., s.184-191.

¹²⁷ Ibid., s.192-199.

skildring skulle jag vilja säga att tankar i linje med civilisationernas kamp motverkas i den mån att föreställningarna om ett statistiskt förhållande mellan civilisationerna upphävs och genom detta bryts även vi- och de-tänkandet ner vilket är en av rasismens grundstenar.

Mattsson framhåller att fred mellan människor är nyckelbudskapet i de tre abrahamitiska religionerna och uppmanar till en ökad kunskap om andras religioner för att underlätta mötet mellan människor och uppnå förståelse och tolerans.¹²⁸ Mattsson konstaterar att vissa ser mångkulturen som positiv medan andra ser den som ett problem varpå sedan läsaren frågas vad han eller hon tycker. Sedan ställs följdfrågan hur Sverige ska bli en plats för respekt och förståelse istället för intolerans och rädsla.¹²⁹ Här ser vi alltså hur läroboksförfattaren tydligt styr eleverna till att bli toleranta och respektera sina medmänniskor. Frågan är dock ledande, men i linje med läroplanen. Dock kan läraren förvänta sig protester från elever som inte alls håller med om att mångfalden ska respekteras och tolereras.

Mattsson framställer islam som en religion som alla får vara del av och Muhammed är den som har förmedlat islam till människan så att hon kan välja sin väg. Därefter berör Mattsson var islam finns rent geografiskt och förklarar att det likhetstecken som ofta sätts mellan araber och muslimer i västvärlden är felaktigt då araber är en etnisk grupp medan muslimer är en religiös grupp. Även begrepp så som islam och muslim förklaras.¹³⁰ Detta kan ses som ett genomslag av Saids analys av att araber ofta likställs med islam, vilket är felaktigt.

Problematiskt finner jag dock att Mattsson ger en bild av islam och muslimerna som något väldigt homogent med följande uttalande:

Alla muslimer tillhör umma, den världsvida muslimska församlingen. Den grundar sig på gemensamma trosföreställningar och ett gemensamt livsmönster och står över alla traditionella nationsgränser och eventuella stridigheter. Inom umma är alla bröder och systrar, alla är lika inför Gud.¹³¹

Oavsett Mattssons avsikter och tidigare förtjänster i sitt skrivande framstår muslimerna här som om de vore en alldeles egen art som på något mystiskt sätt oavsett var på jorden de befinner sig inte är knutna till sina nationer utan i första hand känner tillhörighet till världens muslimer. Detta är enligt min mening helt i linje med föreställningarna om ett Eurabien vilket i hög grad är problematiskt i en lärobok. Det ger en stark bild av att muslimen inte kan räknas som en landsman om det inte är i ett muslimskt land. Hur detta sedan filtreras genom

¹²⁸ Ibid., s.200f.

¹²⁹ Ibid., s.205.

¹³⁰ Malin Mattsson, *Islam* i Malin Mattsson, Leif Eriksson, & Uriel Hedengren, *Söka svar: religionskunskap kurs A & B*, 2 (Almqvist & Wiksell 2004), s.284ff.

¹³¹ Ibid., s.286.

individens kognitiva scheman är individuellt men essensen i uttalandet är att en muslims identitet i först hand är knuten till islam och att personens lojalitet i först hand är knuten till religionen.

Mattsson redogör för Muhammeds liv, uppenbarelse från Gabriel, den historiska kontexten som han levde i och splittringen som skedde inom islam efter hand död samtidigt som hon förklarar att Muhammed är en förebild för alla muslimer.¹³² Om syndafallet förmedlar Mattsson att Adam och Eva är jämlikt skyldiga till skillnad från i Gamla Testamentet där Eva bär större delen av skulden. Kvinnan och mannen har visserligen lika värde men olika uppgifter inom islam, fortsätter Mattsson.¹³³

Under rubriken ”Ansvaret för skapelsen” framhåller Mattsson att islam ibland skildras som en livsåskådning som kan lösa de miljöproblem som finns då den innefattar att människan har ett ansvar för Guds/Allahs skapelse. Rubrikens textinnehåll avslutas med att Mattsson säger att ansvarstänkandet genomsyrar hela livet hos muslimer.¹³⁴ I denna del av boken finner jag en dubbelhet. Dels framställs islam positivt i den bemärkelsen att det skildras som en miljömedveten livshållning men samtidigt generaliseras det och sägs att det genomsyrar muslimerna som om de är en oproblematiserad massa att definiera.

Mattsson problematiserar under rubriken ”Fördomar om muslimer och svenskar!” den negativa bild som ges av muslimer i massmedia där det oftast när det talas om muslimer handlar om något som innefattar våld. Detta ger en väldigt negativ bild av muslimerna och skapar en negativ inställning mot gruppen. Mattsson berättar även att många svenskar betraktar islam som hotfullt och främmande. Genom dialog kan dock denna dåliga tendens vända, säger Mattsson innan hon radar upp några negativa påståenden och visar absurditeten i att generalisera och kategorisera människor.¹³⁵ Detta är ett extremt tydligt sätt som en lärobok kan beröra ett samhällsproblem på, följa läroplanen och göra skillnad i den mån att människor förs i riktning mot tolerans, förståelse och empati.

Om muslimer och ett moraliskt liv lyfter Mattsson fram klokhet, försonlighet, frikostighet samt ärlighet och hederlighet som attribut som höjs inom islam. Avslutningsvis förmedlas att religionen för en muslim inte bara är personlig utan att det genomsyrar hela livet och

¹³² Ibid., s.287ff.

¹³³ Ibid., s.298ff.

¹³⁴ Ibid., s.300f.

¹³⁵ Ibid., s.304f.

samhället.¹³⁶ Åter igen är vi tillbaka på ruta ett, det vill säga definitionen av muslimen som en i grund och botten egen individ som endast genomsyras av islam. Ingen politik, inga intressen, inga andra källor till identitetsbyggandet än islam.

I frågesektionen till kapitlet om islam ställer Mattsson frågan om hur islam kommer att påverka Sverige och hur islam ska komma till rätta i landet samt hur landet ska komma till rätta med islam. Mattsson frågar även vad som hade behövts diskuteras gällande mötet mellan islam och Sverige.¹³⁷ Frågan är formulerad som att det finns självklara negativa aspekter och att konflikt är ett mer naturligt utfall än samförstånd.

Även kvinnans situation inom religionen problematiseras i frågesektionen och det berättas att islam höjde kvinnans status när religionen uppkom. Sedan lämnas eleverna att undersöka kvinnans situation inom islam på egen hand med hänvisningar till olika suror. Begreppen fundamentalism, traditionalism, modernitet och sekularism lyfts även de fram i en fråga ämnad för eleverna att själva undersöka. Även religionsfriheten problematiseras i relation till attityderna kring moskébyggen som läsaren uppmanas att undersöka.¹³⁸

3.9 Din tro eller min? Religionskunskap för gymnasiet Kurs 1 2006

I Erica Appelros, Anne-Christine Hornbergs och Helena Röcklinsbergs lärobok förmedlas tidigt att de hoppas att fördomar så som att alla muslimer är terrorister ska brytas ned. Detta genom att de fördomsfulla lär känna en muslim som arbetskamrat, granne eller vän.¹³⁹ Ett tydligt avståndstagande från generaliseringar, som jag ser det.

I kapitlet om islam redogör läroboksförfattarna först för islams uppkomst och Muhammeds uppenbarelse. Budskapet som Gabriel hade förmedlat till Muhammed betonade monoteismen och att domedagen var nära, berättar läroboksförfattarna.¹⁴⁰ Om muslimen sägs att han eller hon ska leva enligt Guds vilja och att människan är Guds representant på jorden.¹⁴¹ Detta ger en bild av muslimerna som ett kollektiv, förutsatt att de följer Guds vilja.

I läroboken räknas islams fem pelare upp. Bönen, allmosan, fastan, vällfärden och trosbekännelsen. I återgivningen av trosbekännelsen återger författarna den genom att säga att

¹³⁶ Ibid., s.309f.

¹³⁷ Ibid., s.312.

¹³⁸ Ibid., s.316ff.

¹³⁹ Erica Appelros, Anne-Christine Hornborg & Helena Röcklinsberg, *Din tro eller min? religionskunskap för gymnasiet. Kurs 1*(Natur och kultur 2006), s.7.

¹⁴⁰ Ibid., s.83f.

¹⁴¹ Ibid., s.89.

det inom islam inte finns någon gud förutom Allah.¹⁴² Åter igen ser jag en selektiv översättning vars konsekvenser utöver att läsaren kanske lär sig ett arabiskt ord skapar en bild av islam som något främmande och annorlunda snarare än en religion som tror på en enda Gud precis som judendomen och kristendomen.

Under avsnittet om Koranen och sharia uttalas av läroboksförfattarna saker så som att muslimer tror att Koranen utgör Guds ord utan undantag och att det viktigaste för en muslim är att leva efter Guds vilja.¹⁴³ Det är alltså en väldigt bestämd och ensidig bild som ges av muslimer.

Angående kvinnans roll konstateras i läroboken att islam har påverkats i linje med resten av samhället under 1900-talet. Kvinnans rättigheter har ökat men ännu kan inte kvinnan leda fredagsbönen. Angående slöjan framställs olika åsikter och att de trots olikheterna kan motiveras med utgångspunkt i Koranen. Det sägs att månggifte tillåts inom islamisk familjesyn, men att det i realiteten är ovanligt och i vissa länder till och med förbjudet.¹⁴⁴

Om tolkningarna av religionen i nutiden säger läroboksförfattarna att det finns de som i sin tolkning av Koranen moderniserar dess budskap och anpassar det till dagens samhälle. Det finns dock även många grupper som strängt vill hålla fast vid Koranens bud väldigt noggrant. Det muslimska brödrskapet tas som exempel på detta och sägs att de menar att kvinnor och män inte får umgås med varandra utanför familjen och att sharia följs mycket strikt. Det framgår även av författarnas beskrivning att islam har blandats med andra kulturer och därför ser olika ut i olika delar av världen.¹⁴⁵ Den skildring som görs av islam i nutiden ser jag som nyanserad och ganska oproblematiserad om än med en tråkig risk för att läsaren om han eller hon redan har en negativ inställning till islam och muslimer kan tolka de mer konservativa inriktningarna som dominerande.

Författarna framhåller att vissa grupper i väst tolkar islam som hotfullt, men att detta kan bero på ett missförstånd i översättningen av begreppet ”jihad” då det ofta översatts till ”heligt krig”. Detta trots att ordet också kan stå för andlig strävan. En annan förklaring till rädslan kan ligga i att extrema händelser så som terrordådet den 11 september 2001 har påverkat bilden av islam. Författarna landar sedan i att det inte får glömmas bort att de allra flesta

¹⁴² Ibid., s.90.

¹⁴³ Ibid., s.92f.

¹⁴⁴ Ibid., s.96.

¹⁴⁵ Ibid., s.97f

muslimer tar avstånd från terror.¹⁴⁶ Här ser jag ett tydligt försök att motverka den negativa bilden av islam som finns i samhället genom att problematisera och granska några centrala tendenser i den negativa skildringen av religionen och dess utövare.

Kapitlet om islam avslutas med sex stycken frågor varav jag finner den sista intressant för denna undersökning då den trampar kring föreställningarna av en värld uppdelad i civilisationer. Åter igen ett tydligt exempel på lärarens betydelse bredvid läroboken:

Relationerna mellan den muslimska världen och västvärlden har nästan alltid varit problematiska. Varför det? Handlar det bara om religion? Finns det några lösningar? Vad anser du?¹⁴⁷

Dessa frågor är extremt svåra att besvara. Dessutom finns det flera tänkbara svar vilket lätt kan leda eleverna på vägar som är oförenliga med det som den svenska skolan genom dess styrdokument står för.

3.10 Religionskunskap A: En mosaik 2009

I Olav Janssons och Linda Karlssons lärobok citeras islamologen Jan Hjärpe som klargör att islam är en mångfacetterad religion, som yttrar sig på många olika sätt beroende på var man befinner sig. Hjärpes uttalande förklarar författarna med att han ville ge en bild av den mångfald som finns inom religionen och att de kulturella faktorerna inte kan bortses från. De avslutar sedan med att säga att ingen religion står opåverkad av sin omgivning.¹⁴⁸ Detta ser jag som en mycket korrekt beskrivning som i sig själv splittrar föreställningarna om en kamp mellan civilisationerna. Problematiken är dock att föreställningarna om en enhetlig grupp av muslimer inom nationen fortfarande kvarstår vilket kan ge upphov till stereotypiseringar.

Kapitlet om religion och kultur avslutar läroboksförfattarna med några frågor där islam och muslimer blir underlag för diskussion. Dels frågas om bärandet av slöja och firandet av ramadan kommer att bli något typiskt svenskt om några år, men även ställs frågan om hur det kan vara att vara utövande muslim i Sverige.¹⁴⁹ Åter igen beträder läroboken på mark som förutsätter en kompetent lärare eller extremt kunniga elever som kan förutsättas ta en diskussion som inte är självklar i riktning med läroplanen.

¹⁴⁶ Ibid., s.98.

¹⁴⁷ Ibid., s.101.

¹⁴⁸ Olov Jansson & Linda Karlsson, *En mosaik. Religionskunskap. A* (Bonnier utbildning 2009), s.39.

¹⁴⁹ Ibid., s.47.

Om ordet islam säger författarna att det ofta översätts med underkastelse fast att det även betyder hängivenhet. Samtidigt som det berättas om Muhammed och islams förhållningssätt till profeterna påpekas det att Islam innefattar många olika riktningar och tolkningar av religionen. Efter detta följer en nyanserad beskrivning av vem som kan sägas vara muslim, vilket ger en bred bild av stora delar av vad det kan innebära att vara muslim.¹⁵⁰ Här ges alltså en mycket bred bild av vad det kan innebära att vara muslim vilket i hög grad motverkar stereotypa bilder och negativa attityder som i stor utsträckning grundas på stereotypbilden.

Till en bild av tre tjejer, en i slöja och två utan, klargör Karlsson och Jansson att det finns vissa tolkningar av Koranen som innebär att muslimska kvinnor bör täcka sig när de är ute medan andra inte tycker att slöjan är ett måste. Vissa använder slöjan som en identitetsmarkering för att visa att de är troende muslimer, säger läroboksförfattarna.¹⁵¹ Återigen visar författarna tecken på sin mångsidiga förståelse av islam.

I samband med att sharia beskrivs påpekar läroboksförfattarna att islam ofta brukar beskrivas som ett livsmönster som bygger på sunna och Koranen. Karlsson och Jansson säger att ingen stat styrs av sharia, men att vissa ledare hänvisar till den. I Sverige är det staten som står för lagarna och välfärden, men författarna menar att det i den muslimska världen finns lagar och sedvänjor som lever vidare bland olika folkgrupper i ett och samma land. Sedan knyts diskussionen till sharia som en grym lagstiftning som förtrycker kvinnan, men avslutas med påståendet att det finns många olika åsikter bland hur Koranen och sunna ska tolkas. Efter detta tas de fem pelarna upp där trosbekännelsen översätts med "Gud" i det första skedet och i det andra inte alls översätts.¹⁵² Beskrivningen av islam som ett livsmönster lyfts men problematiseras inte, även om det har varit en mycket nyanserad bild av religionen som jag tidigare har visat på att boken skildrar. När det gäller sharia återkommer dock en mer nyanserad bild av islam för att sedan när trosbekännelsen översätts övergå till den skildring som ger bilden av islam som något främmande.

Om Koranen och månggifte lyfter läroboksförfattarna fram att det finns olika åsikter om hur man ska förhålla sig. De berättar att monogami är den vanligaste formen av giftermål och att det finns muslimer som är emot månggiften även om det finns en del av Koranen som har tolkats som att månggifte är tillåtet. Avslutningsvis konstaterar författarna att mannen i det muslimska äktenskapet har lättare att ta ut skilsmässa och barnen kan komma att räknas som

¹⁵⁰ Ibid., s.101f.

¹⁵¹ Ibid., s.104.

¹⁵² Ibid., s.107-111.

hans enligt islamisk lag oavsett vad som beslutas i en svensk tingsrätt.¹⁵³ Detta ger en bild av den muslimska mannen som en individ som inte respekterar de svenska lagarna, vilket i sin tur innebär att personen i fråga är ett problem som hotar landets stabilitet som till viss, eller stor del bygger på lagarna.

Mot slutet av kapitlet om islam framhåller läroboksförfattarna religiös tolerans är en grundidé bland muslimer vilket vi ser tecken på redan under 700- 900-talet genom det sätt som muslimerna förhöll sig till kristna och judar.¹⁵⁴ Här ser vi alltså skapandet av en stereotyp som är positivt laddad när muslimerna beskrivs som den religiöst toleranta. En bild som är lika problematisk som dess motsats beroende på hur stereotypen används och av vilka och i vilket sammanhang.

Läroboksförfattarna avslutar kapitlet om islam med några diskussionsfrågor där de först frågar vilken bild läsaren har av islam och vad denna bild kan vara grundad på. Det frågas även vilka uttryck av muslimsk kultur som läsaren har observerat i Sverige, hur den har anpassats till de svenska förhållandena och om man kan tala om svensk islam.¹⁵⁵

¹⁵³ Ibid., s.115f.

¹⁵⁴ Ibid., s.119.

¹⁵⁵ Ibid., s.121.

4. Diskussion och slutsats

I detta kapitel kommer jag göra mitt yttersta för att på ett tydligt sätt sammanfatta denna undersöknings resultat och lyfta ut svaren på de frågor som jag ställde i inledningen av denna uppsats. Det kommer att göras under rubriker som är inspirerade av frågeställningen med undantag för tidsaspekten som kommer att bakas in samtidigt som övriga frågor besvaras:

- Hur skildras islam i läroböcker i religionskunskap 1994-2010?
- Hur har ”muslimen” porträtterats?
- Hur stämmer dessa läromedel in på teorin om Eurabien och den analys som Edward Said och Samuel Huntington gör?
- Hur har skildringen av islam och muslimer förändrats över tid?
- Kan denna skildring ha resulterat i framväxten av islamofobi eller har den motverkat islamofobi?
- Vilka problem har lärare ställts inför i relation till vad dessa läromedel förmedlar?

Innan jag börjar redogöra för frukterna av min undersökning vill jag understryka att även om slutsatsen kan tyckas negativ så är det problematiken i läromedlen som har varit i fokus. Läromedlen har alltså många förtjänster även om det är bristerna som här kommer att vara det centrala. Överlag är det antirasistiska, antiislamofobiska och antikulturalistiska värderingar som ges uttryck för i böckerna. Detta budskap naggas dock i kanten genom ett flertal mindre och större problem, om vi ska se till helheten.

Det är viktigt att inte glömma att hermeneutik är en tolkning. Denna undersökning är min tolkning av läromedlen, men det är tänkbart att det finns flera olika sätt att tolka samma källmaterial på.

4.1 Hur skildras islam och hur porträtteras muslimen? Islamofobi eller antirasism?

Först och främst vill jag lyfta fram de läroböcker som pekar på likheterna mellan judendomen, kristendomen och islam. Dessa likheter framhävs redan i den första boken i undersökningen från 1994, men även i böckerna från 1996, 1998 och 2004. Det är en beskrivning av islam som knyter folket från de olika religionerna samman och suddar ut föreställningar av diametrala skillnader mellan världens människor. Muslimerna och islam skildras alltså här som något i mängden, vid sidan av judendomen och kristendomen. Detta budskap rivs dock upp i en del av läromedlen genom beskrivningar av hur muslimer ”är”. I den äldsta läroboken får vi till exempel se hur en muslim som talar med en myra benämns som en vis muslim, vilket skapar en paradox då det är få idag som skulle hävda att människor som talar med

insekter är visa. De skulle snarare ses som galna. Detta skulle jag vilja foga till en av de mer centrala upptäckterna i min undersökning vilket är bilden av muslimen som oförnuftig. Det starkaste uttrycket för muslimernas oförnuft som jag har funnit i läroböckerna är från Lars-Göran Alms lärobok från 1997:

Enligt vanligt mänskligt förnuft går sådana resonemang inte ihop, men det bekymrar inte muslimer.¹⁵⁶

Detta leder mig in på ett av de allvarligaste problemen vilket är rasifieringen av muslimer som detta citat är ett starkt exempel på. Citatet skildrar för läsaren att det finns vanliga människor och sedan finns det muslimer. Muslimerna är inte vanliga människor utan de är enligt Alms beskrivning oförnuftiga människor. Ett påstående som kan tyckas problematisk när det sägs om 1,3 miljarder individer. För att inte tala om hur reaktionerna hade varit om någon hade sagt att det finns vanliga givmilda människor och så finns det giriga judar. Likheterna med antisemitismen är slående, men låt oss gå vidare till flera exempel på hur läroböckerna skildrar muslimer som de oförnuftiga. Det andra exemplet jag vill lyfta fram *Livets kurs – Stora boken*, utgiven år 1998, där det talas om att upprätta en gemensam värdegrund i en mångkulturell sfär. Detta gör vissa genom att använda sitt medfödda förnuft och andra genom att hänvisa till Koranen, säger läroboksförfattaren och därigenom fråntar han förnuftet från muslimen och får hen att framstå som en individ som snarast blint följer Koranen. I läroböckerna från 1996 och 2002 går det att se hur islam och muslimer som individer förklaras med Koranen som utgångspunkt, som om muslimen är en produkt av bara den texten. Denna tendens påminner mycket om en annan intressant aspekt som jag har funnit i läroböckerna, nämligen att muslimer beskrivs som om de är en form av robotar programmerade i linje med Koranen. Denna bild av muslimen som en programmerad robot finner vi i läroböckerna från 1994-1998, samma årtal som vi finner beskrivningen av muslimer som oförnuftiga.

Bland den senare hälften av läroböckerna i denna undersökning slår det mig att muslimens identitet ofta reduceras helt till att handla om islam. En skildring som i hög grad är missvisande och dessutom i ett farligt samspel med tidigare retorik som använts och beskrivit muslimen som en individ vars beteende kan förklaras med Koranen. Genom att muslimens identitet i läroböckerna har knutits dels till Koranen och sedan mer frekvent till islam kan läroböckerna ha bidragit till den negativa diskursen om islam. Detta genom att negativa saker så som hedersmord, religiös intolerans och mycket annat knyts till och förklaras genom

¹⁵⁶ Lars-Göran Alm, *Religionskunskap för gymnasiet: A-kursen* (Natur och kultur 1997), s.83.

hänvisningar till islam och Koranen snarare än vissa specifika individer. Detta fäster alltså negativa händelser vid islam, som är ett samlingsord för dagens 1,3 miljarder muslimer. Läroböckerna har alltså haft del i skapandet av den islamofobi som råder idag, men samma böcker som visar dessa tendenser har oftast även toleranta och antirasistiska textstycken, vill jag understryka, vilket innebär att läromedlen inte är konsekventa i sitt sätt att tala om islam och muslimer.

Om vi mer specifikt ska tala om skildringen av islam vill jag börja med det intressanta fenomenet att många läroboksförfattare väljer att översätta trosbekännelsen selektivt genom att säga att det inom islam inte finns någon annan gud än Allah. I det andra skedet översätts alltså inte det arabiska ordet för Gud, det vill säga Allah. Varför är då detta ett problem kanske ni undrar? Som jag ser det utgör detta ett problem för att det skapar en bild av att muslimer tror på en annan Gud som heter Allah vilket är något främmande för svenskar fast att orden egentligen betyder samma sak. Detta särskiljer muslimerna från normen och skapar ett främmandeskap runt religionen som inte hade uppstått om översättningen inte selektivt hade fått ”muslimernas Gud” att sticka ut ur kontexten. En annan aspekt av denna problematik är att icke-muslimer kan tro att muslimer förnekar existensen av den kristna och judiska guden som enligt islam egentligen är samma Gud. Detta är ett fenomen som sträcker sig ända fram till den nyaste läroboken.

En annan sak som finns med i skildringen av islam är kvinnoförtryck av olika typer. Dels att kvinnan inte får leda fredagsbönen, men även att kvinnan i västvärlden kan vara förtryckt fast på andra sätt vilket nyanserar bilden i läroboken från 1996. Att kvinnan sägs vara förtryckt inom islam understryks även i läroboken från 2000 i samband med en diskussionsfråga som eleverna kommer att ta i olika riktningar beroende på deras individuella kognitiva scheman. I den första läroboken citeras en muslimsk kvinna som säger att orsaken till kvinnans förtryck är islam.

När det gäller begreppet fundamentalism visar undersökningen på att det tar mycket plats i relation till dess utbredning i verkligheten. Redan i den tredje boken från 1997 lyfts fundamentalismen fram och presenteras. Likaså framstår fundamentalismen som en central del av islam i läroboken från 1998, medan det i boken från 2000 visserligen ägnas mycket uppmärksamhet men sedan klargörs att fundamentalismen inte är representativ för islam.

Ett problem som kan vara svårt att undvika är generaliseringar. Detta gäller även läromedlen som emellanåt sätter krokben på sig själv med uttalanden så som att muslimer ber fem gånger

om dagen, att muslimer är antirasister, att alla muslimer drömmer om att vallfärda till Mecka, att alla muslimer ingår i en stor gemenskap och att muslimer är värnande om miljön för att de har i uppgift att vårda Guds skapelse. Generaliseringarna går som ni kan se åt olika riktningar. Vissa är neutrala, men felaktiga påståenden. Andra är positivt laddade, men även de felaktiga, även om det hade varit trevligt att tänka sig att vi har 1,3 miljarder miljömedvetna antirasister på vår planet.

Denna sektion av undersökningens slutsats ska jag nu avsluta med de antiislamofobiska, antirasistiska och antikulturalistiska tendenser som jag har upptäckt i läromedlen. Dessa tendenser ser vi från 1997 och framåt. Läroboken från 1998 motverkar till exempel islamofobi genom att nyansera begreppet jihad och vidga dess betydelse bortom heligt krig, samt att den försöker nyansera bilden av islam. Samma vidgning av begreppet jihad ser vi i läroboken från 2000 och 2006. Vi ser även en problematisering av användandet av ordet muhammedaner för att benämna muslimer i boken från 2000. År 2002 kan vi läsa om slöjan i positiva termer där det blir en symbol för den religiösa övertygelsen snarare än förtryck. 2003 har vi den beskrivning av muslimen som bäst fångar komplexiteten och mångfalden av betydelser det kan ha att vara muslim. I denna bok ser vi även exempel på hur frågorna är ledande i den mån att de har tolerans och respekt som grundstomme när frågan ställs. I läroboken från 2004 lyfts den negativa bilden av muslimer som skildras i media fram, vilket är ett bra sätt att motverka islamofobin. Avslutningsvis i läroböckerna från 2006 och 2009 går det att urskilja en bild av muslimerna som är mindre generaliserande och mer mångfacetterad, framförallt i den nyaste av de båda läroböckerna.

Att säga om läroböckerna har bidragit till eller motverkat islamofobin, rasismen och kulturalismen är inte helt enkelt. Vi ser utan tvekan fler och grövre negativa tendenser längre bak i tiden men det finns även ju närmare nutiden vi kommer. Att döma av den bild som ges i de två nyaste böckerna ser det dock ut att vara på rätt väg. Kanske har alltså Sverige och dess läroboksförfattare börjat få insikt i allt vad det kan innebära att vara muslim. Kanske försvinner de definitioner av muslimen som endast grundar sig på korancitat, men det återstår för framtiden att utvisa.

4.2 Eurabien, Huntington och Said

Det är utan tvekan så att man som läsare av läromedlen kan tolka det som skrivs som ett genomslag av Suids analys av orientalismen. Det kan dock vara lite naivt att tro att det är det enda som har påverkat orientalisterna i positiv riktning. Inte desto mindre kan vi i läromedlen se att araber inte längre likställs med muslimer, men det finns fortfarande negativa sorter av

orientalism så som när Björlin 1998 förmedlar att samhället har blivit mindre stabilt till följd av muslimernas närvaro. Påståenden att islam inte bara är en fredlig religion, från 1994 är ett bra exempel på hur en författare tar sig rätten att måla bilden av de andra. I viss mån är dock alla som skriver om Orienten eller islam som har sin vagga i Orienten orientalister. Detta är dock i olika grad problematiskt eller oproblemiskt. Alms beskrivning av muslimerna som oförnuftiga är ett exempel på när orientalismen utgör ett stort problem.

Huntingtons fras "the West and the rest" har blivit relativt känd, åtminstone i akademiska kretsar. I läroböckerna har jag funnit en annan sida av samma tärning skulle jag vilja påstå. Det är nämligen så att det ges en bild av ett perspektiv som berör "the Muslims and the rest". Detta perspektiv skildras som om att det är muslimernas egen definition. I läroboken från 1996 ser jag hur det till islam fogas en fiendlighet gentemot det andra. Korancitat som skulle kunna motivera muslimers krig mot icke-muslimer lyfts fram 1998 i *Livets kurs – Stora boken*. Läroboken från 2003 framhåller dock mångkulturen och menar att den är något bra vilket aktivt talar emot Huntingtons föreställning om civilisationer i ett motsatsförhållande till varandra. Likaså ser vi åter där hur likheter mellan religionerna understryks på ett sätt som strider mot teorin. 2006 bryts dock trenden och istället bekräftas det motsatsförhållande som civilisationerna sägs befinna sig i vilket stärker Huntingtons teori.

När det gäller teorin om ett Eurabien kan det i läroboken från 1998 ses ett uttalande som stärker denna minst sagt farliga föreställning. Det sägs nämligen att den ökade mångfald, som muslimerna bidrar med, är något som rubbar stabiliteten i samhället. I samma bok kan vi läsa att muslimerna snabbt ökar i landet vilket beroende på läsaren kan tolkas som en oproblemisk information. Det kan även kopplas till den instabiliteten som läroboksförfattaren tidigare refererat till som en följd av mångkulturen, vilket skulle få informationen att bli mer problematisk då det i sådana fall hade handlat om ett hot mot nationen. Även i läroboken från 2004 går det att se hur eurabienteorin stärks genom att muslimer beskrivs som en homogen grupp samtidigt som islams närvaro framstår som ett problem då det sägs att det ligger ett naturligt konfliktförhållande mellan islam och majoritetskulturen. Viktigt finner jag dock att understryka att detta är tendenser så läroböckerna är inte i sin helhet dåliga, men de är inte utan brister som de olika exemplen tydligt belyser.

4.3 Lärarens utmaning

Det finns alltid olika aspekter att ta hänsyn till när man undervisar. Fördelar och nackdelar. Svaret när det kommer till vilka problem som läraren ställs inför i relation till de läromedel jag har studerat är ganska entydigt, dock känner jag ett behov av att snarare kalla det för utmaningar än problem.

Den främsta utmaningen som läromedlen skapar för läraren är att leda diskussionen i klassrummet. När boken ställer frågor till eleverna som de ska diskutera är det nämligen så att de beroende på sina kognitiva scheman kan ta diskussionen i en massa olika riktningar. Dels i linje med läroplanen men även i motsatt riktning. Det är i detta läge som läromedlen rakt igenom undersökningen visar på att de kräver en lärare som vägleder elever/studenten i rätt riktning. Vissa frågor är dock ledande och bland dem finns det dels de frågor som är ledande i en negativ riktning men även de som är ledande i positiv bemärkelse vilket i detta fall handlar om att de utgår ifrån den tolerans och respekt som läroplanen innefattar. Dessa frågor kan handla om slöjan, halal, skolavslutning i kyrkan och andra känsliga ämnen som åsikterna kan gå i vitt skilda riktningar kring.

Den andra problematiken som läraren ställs inför är att korrigera läroböckernas grova generaliseringar, felaktig information och förnedrande sätt att uttrycka sig om muslimer som framförallt var synliga i de äldre böckerna.

4.4 Övrigt

I min undersökning har jag även upptäckt en del saker som inte platsar under någon större kategorisering eller som inte är återkommande. Bland dessa hittar vi bland annat beskrivningar som i läsarens ögon kan få Gud/Allah att framstå som nyckfull. Könstympling förklaras som ett kulturellt snarare än religiöst fenomen. Det historiska perspektivet lyfts in när det talas om muslimsk tolerans under medeltiden. Islam reduceras från att handla om Allah till att muslimerna blir följeslagare av Muhammed vilket innebär att personen i sig dyrkas vilket hade varit motsägelsefullt ur flera tänkbara aspekter. Det finns även en beskrivning av muslimen som en individ som ser sig själv stå över nationella lagar då denne kan hänvisa till Koranen som lagbok. Inget av detta vill jag ha som underlag för några bredare resonemang men det kan vara saker att hålla ögonen öppna för om flera böcker från den undersökta perioden skulle granskas.

5. Sammanfattning

Syftet med denna undersökning var att granska hur läroböcker i religionskunskap för gymnasieskolan mellan åren 1994-2010 har skildrat islam och porträtterat muslimer. Vidare var syftet att sätta läromedlen i kontrast till teoretiker så som Edward Said och Samuel Huntington för att se hur deras teorier stämmer överens med det som läroböckerna skildrar. Även teorin om ett Eurabien har satts i relation till läromedlen. Till denna undersökning har jag fogat en tidsaspekt genom att granska hur skildringen förändras över tidsperioden som jag undersöker, frågan om läromedlen gynnar islamofobin eller motverkar den, samt vilka utmaningar och problem som läromedlen skapar för läraren.

Den metod jag har tillämpat är hermeneutik, vilket är en tolkningslära eller tolkningskonst, med sakorienterad fokus vilket innebär att jag har granskat vad texten i sig förmedlar eller kan tänkas förmedla till läsaren. Urvalet av läromedel är begränsat till 1994-2010 och med fokus på att få med så många olika författare som möjligt på en så jämn fördelning som möjligt mellan årtalen.

Om skildringen av islam och muslimer har undersökningen visat att:

- **Oförnuft** är ett attribut som tillskrivits muslimer bland de äldre böckerna som har omfattats av denna undersökning vilket är ett tydligt exempel på en rasifiering av muslimer.
- **Muslimen som en robot** programmerad med Koranen som grundplåt är en typ av skildring som kan stötas på bland de äldre läroböckerna i denna undersökning. Denna beskrivning ersattes dock senare av bilden av muslimens identitet som bestående av endast islam vilket är näst intill detsamma. I vilket fall som är båda extrema och felaktiga förenklingar av människans identitet.
- **Gud/Allah** framställs som olika saker vilket skapar en bild av att muslimerna har en annan Gud som inte är samma som inom judendomen eller kristendomen. Detta skapar ett främlingsskap mellan de båda andra världsreligionerna och islam.
- **Kvinnoförtryck** ses som en central del av islam och sällan nyanseras bilden genom att vara kritisk till hur även västvärlden kan ses som kvinnoförtryckande.
- **Fundamentalism** framställs som en central del av islam 1997 och 1998 medan det år 2000 visserligen ägnas mycket uppmärksamhet men samtidigt lyfts det fram att fundamentalismen inte är representativ för islam.

- **Generaliseringar** görs som är både positivt och negativt laddade, men båda vinklingarna är felaktiga.
- **Antiislamofobiska, antirasistiska och antikulturalistiska** drag finns i samtliga läroböcker efter 1997.

Om läromedlens inverkan på islamofobin kan jag inte annat än att säga att det inte går att avgöra i vilken mån de kan ha förhindrat eller gett liv till islamofobin. Det finns dels de texter som tydligt motverkar islamofobi och rasism, men samtidigt finns det andra texter som rasifierar muslimen och tillskriver hen diverse negativa såväl som positiva attribut. Att läromedlen har en betydelse kan dock med säkerhet sägas men vilka kognitiva scheman eleverna har haft ligger bortom undersökningens gränser.

Om Huntingtons analys av civilisationernas kamp, Saids analys av orientalismen och teorin om Eurabien har undersökningen visat att:

- **Föreställningen av en kamp mellan civilisationerna** bekräftas i läroboken från 2006 medan boken från 2003 talar mot teorin genom att höja mångkulturen som ett positivt fenomen. Vi kan i vissa läroböcker se en annan sida på tärningen som ger bilden av ett från muslimernas håll självvalt ”the Muslims and the rest”.
- **Det är möjligt att Said har fått genomslag** med sin teori då det överlag kan sägas att de negativa beskrivningarna av Orienten och dess människor, i detta fall muslimer, har tonats ner. Det är dock omöjligt att veta hur mycket av detta som ska tillskrivas Said och hur mycket som har med andra variabler att göra.
- **Eurabien** är en föreställning som det går att finna spår av i läroböckerna. Vi hade även kunnat betrakta det som att delar av läroböckerna är i samklang med teorin

Avslutningsvis vill jag blicka framåt genom att uppmana till fortsatta studier av läromedel i religionskunskap. Vem vet vad som döljer sig i den nya läroplanen och de medföljande läromedlen.

Käll- och litteraturförteckning

Alm, Lars-Göran, *Religionskunskap för gymnasiet: A-kursen*, 1. uppl., Natur och kultur, Stockholm, 1997

Appelros, Erica, Hornborg, Anne-Christine & Röcklinsberg, Helena, *Din tro eller min?: religionskunskap för gymnasiet. Kurs 1*, 1. uppl., Natur och kultur, Stockholm, 2006

Arvidsson, Bengt, *Heliga skrifter: Om världsreligionernas urkunder*, 1. uppl., Gleerup, Malmö, 2002

Björlin, Ola, *Livets kurs - stora boken: [religionskunskap]*, 1. uppl., Bonnier utbildning, Stockholm, 1998

Jansson, Olov & Karlsson, Linda, *En mosaik. Religionskunskap. A*, 1. uppl., Bonnier utbildning, Stockholm, 2009

Mattsson, Emil, *Bok-och-webb religionskunskap A*, 1. uppl., Bok & webb i Göteborg, Västra Frölunda, 2003

Mattsson, Malin, Eriksson, Leif & Hedengren, Uriel, *Söka svar: religionskunskap kurs A & B*, 2., [utök.] uppl., Almqvist & Wiksell, Stockholm, 2004

Ring, Börge, *Religion och sånt: religionskunskap kurs A*, 1. uppl., Almqvist & Wiksell, Stockholm, 2000

Rundblom, Gunilla, Berg, Leif & Nemert, Elisabet, *Liv och mening: religionskunskap för gymnasieskolan*, 1. uppl., Aros, Uppsala, 1994

Sjöbrandt, Anders (red.), *Människan, livet och religionen: texter i religionskunskap för gymnasieskolan*, 1. uppl., Natur och kultur, Stockholm, 1996

- Bergenhorn, Mats, *Öppna universum!: slutna traditioner i Salman Rushdies Satansverserna*, Almqvist & Wiksell International, Diss. Lund : Lunds universitet, 2006, Stockholm, 2006
- Dahlstedt, Magnus & Lindberg, Ingemar, *Bortom rasism i Europa: visioner för ett annat samhälle : rapport från forskarseminariet 7 februari 2005*, Agora, Stockholm, 2005
- Gardell, Mattias, *Islamofobi*, Leopard, Stockholm, 2010
- Hellspong, Lennart, *Metoder för brukstextanalys*, Studentlitteratur, Lund, 2001
- Hellspong, Lennart & Ledin, Per, *Vägar genom texten: handbok i brukstextanalys*, Studentlitteratur, Lund, 1997
- Huntington, Samuel P., *The clash of civilizations and the remaking of world order*, 1. paperback ed., Touchstone, London, 1998[1997]
- Huntington, Samuel P. & Sjöwall Trodden, Katarina, *Civilisationernas kamp: mot en ny världsordning*, Atlantis, Stockholm, 2006
- Härenstam, Kjell, *Skolboks-islam: analys av bilden av islam i läroböcker i religionskunskap*, Acta Universitatis Gothoburgensis, Diss. Göteborg : Univ., Göteborg, 1993
- Läroplan för de frivilliga skolformerna Lpf 94 [Elektronisk resurs]: gymnasieskolan, gymnasiesärskolan, den kommunala vuxenutbildningen, statens skolor för vuxna och vuxenutbildningen för utvecklingsstörda*, Skolverket, Stockholm, 2006
- Malm, Andreas, *Hatet mot muslimer*, [Ny rev. och uppdaterad uppl.], Atlas, Stockholm, 2011
- Otterbeck, Jonas, "Vad kan man egentligen begära?: Läromedelstexter om Islam" i Annelie Liukkos *Didaktikens forum*, Lärarhögskolan i Stockholm, Institutionen för undervisningsprocesser, kommunikation och lärande, Stockholm, 2004
- Said, Edward W., *Orientalism*, [Ny utg.], Ordfront, Stockholm, 2000
- Sigrid Kahle, "Orientalism i Sverige. Förord av Sigrid Kahle" i Said, Edward W., *Orientalism*, [Ny utg.], Ordfront, Stockholm, 2000
- Söderblom, Håkan och Wozniak, Rickard. "Hur objektiv är läroboken? Hur framställs Islam, 'araben' och 'arabvärlden' i ett antal svenska historieläroböcker", opublicerad c-uppsats, Högskolan Kristianstad, HT 2007

Strömbäck, Jesper, *Makt, medier och samhälle: en introduktion till politisk kommunikation*, 1. uppl., SNS förlag, Stockholm, 2009

Tallberg Broman, Ingegerd, Rubinstein Reich, Lena & Hägerström, Jeanette, *Likvärdighet i en skola för alla: historisk bakgrund och kritisk granskning*, Statens skolverk, Stockholm, 2002